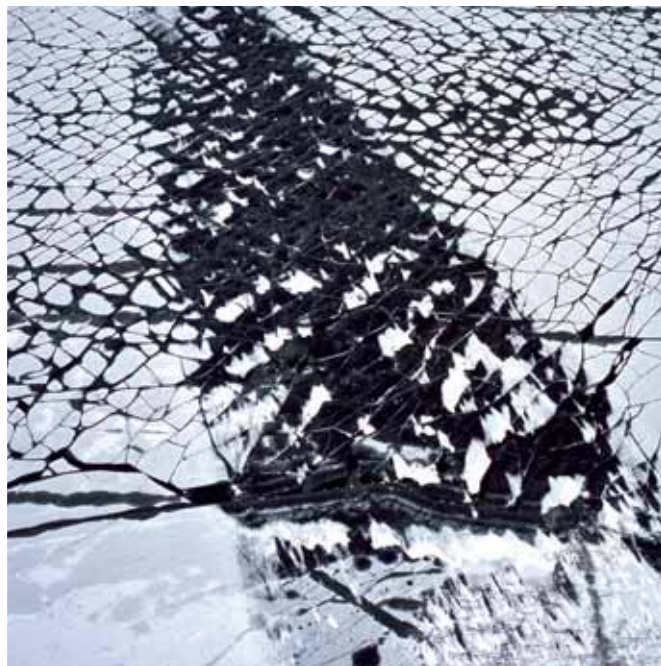

het ijs breken

e i n d r a p p o r t

het ijs breken

'Musea met dik drie miljoen inwoners bestaan niet. Het Waddengebied is er dan ook geen. Beschermen? Conserveren? Prima! Maar gelijktijdig klinkt de roep om leefbaarheid, om ontwikkeling, om meegaan in de vaart der volkeren, om meesurfen op de golven van vernieuwing en welvaart. Daaraan vorm helpen geven, is een genoeg. Ontmoetingen van economie en natuurbescherming. Botsingen van belangen. Maar bovenal begrip, groeiend begrip. Het Waddenzeeforum breekt het ijs tussen belangengroepen. En het eindrapport zet slechts de eerste stappen. Gezamenlijk vorm geven aan de toekomst is nu de kunst.'

Ed Nijpels

Commissaris van de Koningin in de provincie Fryslân

voorzitter Waddenzeeforum

Regionale overheid

Jörn Klimant

Kreis Dithmarschen

Niet vrijblijvend. *'Na het zaaien komt het oogsten. Met deelname hebben de belangengroepen de verplichting op zich genomen om aan concrete maatregelen te werken. Sommige zaken kunnen ze in eigen huis regelen. Voor een treinverbinding zijn twee landen nodig. Voor scheepvaartveiligheid zelfs drie. In een vervolg op het forum zal ik me persoonlijk blijven inzetten.'*

De anderen. *'Er is niks mis met een opeenstapeling van compromissen, zolang niet ieder daaruit graait wat voor hen gunstig is.'*

'Faire compromissen en een uitdagende basis voor nieuwe maatregelen.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'De inhoud is voldoende, het proces uitstekend.'

Differentiatie. *'We moeten ophouden elkaar met hetzelfde te beconcurreren. Vasthouden aan oude opvattingen en gewoontes levert niets op. Dat zie je in alle sectoren. Als burgemeester kan ik proberen om differentiatie te stimuleren en strijdende partijen te verzoenen. Tot we werkelijk iets bereikt hebben, past ons bescheidenheid.'*

De anderen. *'Een stevige recreatieve ontwikkeling is goed voor de regio. Toerisme gedijt het best in een aantrekkelijk landschap en daar hebben alle partijen baat bij.'*

Lokale overheid

Joan Stam

burgemeester Waddengemeente De Marne

Industrie en havens

Michael Ahrens

KvK Industrie- und Handelskammer

Moe. *'Het gevecht was zwaar en het resultaat verdient applaus. Maar niet elke keer als het begrip duurzaamheid valt, moet dat geld kosten. Mijn achterban begint daar langzaam genoeg van de krijgen. Wij zijn niet tegen natuurbescherming, maar er moet ook brood op de plank komen. Gelukkig biedt het rapport ons die kans.'*

De anderen. *'Er ligt een indrukwekkende lijst met projecten. Die moeten leven, werken en geld verdienen verbeteren. Iedereen heeft daar baat bij, ook de natuurbeschermers.'*

'Veel overeenstemming. Jammer genoeg niet over gas- en oliewinning.'

Visserij

Peter Breckling

*Trilateral Cooperation of
North Sea Shrimp PO's*

Stimulans. *'Richtinggevend scenario's prikkelden de samenwerking. Ze zorgden bovendien voor een duwtje in de rug van de garnalenvissers. Het rapport en de acties van het forum ondersteunen de samenwerkende producerende organisaties in hun voornemen de visvangst vrijwillig te reguleren. Ook in de discussie met de Europese Commissie.'*

De anderen. *'We hebben veel geleerd van elkaar. Dat maakt het in de Wadden al een stuk leefbaarder.'*

'Een lang proces met een goed resultaat.'

1	Inleiding	7
	1.1 Waarom een Waddenzeeforum?	8
	1.2 De taken van het Waddenzeeforum	8
	1.3 Samenstelling en werkwijze	9
2	De Waddenzeeregio in perspectief	13
	2.1 De Waddenzeeregio	14
	2.2 Natuur en milieu	14
	2.3 Sociaal-economische ontwikkelingen	16
	2.4 Het cultuurlandschap onderhevig aan verandering	18
	2.5 Veel wetten en regels, veel overheidslagen	18
3	De toekomst van de Regio	21
	3.1 Visie en doelstellingen	22
	3.2 Een kustbeheersstrategie voor de Waddenzeeregio	22
	3.3 Aanbevelingen	25
4	Onderwerpen van algemeen belang	27
	4.1 Infrastructuur	28
	4.1.1 Inleiding	28
	4.1.2 Doelstellingen	28
	4.2 Duurzame kustbeschermingsstrategieën	31
	4.2.1 Inleiding	31
	4.2.2 Procedure	32
	4.2.3 Resultaten	32
	4.2.4 Vooruitblik	34
	4.2.5 Beleid en aanbevelingen	34
	4.3 Veiligheid van de scheepvaart	34
	4.3.1 Inleiding	34
	4.3.2 Doelstellingen en aanbevelingen	35
	4.3.3 Prioritaire aanbevelingen	35
5	Sectorstrategieën	39
	5.1 Duurzame Landbouw	40
	5.1.1 De Visie	40
	5.1.2 De Strategie	40
	5.1.3 Belemmeringen	42
	5.1.4 Aanbevelingen	42
	5.1.5 Projecten	43

5.2	Duurzame visserij	44
5.2.1	De Visie	44
5.2.2	De Strategie	44
5.2.3	Belemmeringen	45
5.2.4	Aanbevelingen	46
5.2.5	Projecten	46
5.3	Duurzame energie	48
5.3.1	De Visie	48
5.3.2	De Strategie	48
5.3.3	Belemmeringen	49
5.3.4	Aanbevelingen	50
5.3.5	Projecten	50
5.4	Duurzame industrie en havens	52
5.4.1	De Visie	52
5.4.2	De Strategie	52
5.4.3	Belemmeringen	54
5.4.4	Aanbevelingen	54
5.4.5	Projecten	54
5.5	Duurzaam toerisme	56
5.5.1	De Visie	56
5.5.2	De Strategie	56
5.5.3	Belemmeringen	57
5.5.4	Aanbevelingen	58
5.5.5	Projecten	58
6	Vooruitblik	61
6.1	Inleiding	62
6.2	Taken van een toekomstig forum	62
6.3	Participatie	62
6.4	Structuur	63
6.5	Vergaderfrequentie	63
6.6	Ondersteuning	63
	Appendix 1: Complete lijst van WSF scheepvaartaanbevelingen	66
	Appendix 2: leden	70

Inhoud

Inleiding

01.

1.1 Waarom een Waddenzeeforum?

Het trilaterale Waddenzeeforum (Wadden Sea Forum-WSF) is een platform van belanghebbende partijen uit de Waddenzeeregio. De belangrijkste reden voor de oprichting van een Forum was de wens van veel inwoners van de Waddenzeeregio om actiever betrokken te raken bij de activiteiten van de trilaterale samenwerking ter bescherming van de Waddenzee.

Al vanaf 1978 is de trilaterale samenwerking bezig met de gezamenlijke bescherming van het ecosysteem van de Waddenzee. De trilaterale samenwerking tussen Denemarken, Duitsland en Nederland is gebaseerd op de gedeelde overtuiging dat de Waddenzee een uniek natuurgebied is van internationaal belang. In 1991 werd het gezamenlijke doel voor de bescherming van de Waddenzee als volgt gedefinieerd: "Het grondbeginsel voor het trilaterale Waddenzeebeleid is het - voor zover mogelijk - verwezenlijken van een natuurlijk en duurzaam ecosysteem waarin natuurlijke processen op ongestoorde wijze kunnen plaatsvinden."

In 1997 werd een gezamenlijk plan voor het beheer van het Waddenzeegebied, het Wadden Sea Plan (WSP), aangenomen. Hoofddoel van het WSP is de implementering van de trilaterale Wadden Sea Targets (Waddenzeedoelen). Deze Doelen hebben betrekking op de bescherming en het herstel van het ecosysteem van de Waddenzee en op de bescherming van het landschap en cultureel-historische elementen. Tegelijkertijd echter erkent het WSP dat het Waddenzeegebied ook een gebied is waar mensen wonen, werken en recreëren. Dit komt tot uitdrukking in de Gezamenlijke Visie van het WSP, waarin staat dat ook economische en maatschappelijke waarden moeten worden behouden en versterkt.

Desondanks leefde er toch het gevoel dat er geen goed evenwicht was tussen natuurbescherming en de sociale en economische ontwikkeling van de Regio.

Er bestond het gevoel dat natuurbescherming en de sociale- en economische ontwikkeling van de Regio niet met elkaar in evenwicht waren en dat natuurbeschermingsregels de sociaal-economische ontwikkelingen zouden belemmeren.

Aan de andere kant was er het gevoel dat de ontwikkeling van de Regio nog niet duurzaam is en dat er nog steeds economische ontwikkelingen zijn die niet sporen met de beschermingsdoelen voor de Waddenzee.

Met de oprichting van een onafhankelijk forum hebben de belanghebbende partijen uit de Waddenzeeregio nu een betere mogelijkheid gekregen om hun ideeën over de toekomst van de Waddenzeeregio naar voren te brengen waarbij rekening gehouden wordt met de ecologische, maatschappelijke en economische aspecten, met andere woorden, een duurzaam ontwikkelingsperspectief voor de Waddenzeeregio.

1.2 De taken van het Waddenzeeforum

Het besluit van de 9e Waddenzeekonferentie, Esbjerg 2001, tot oprichting van een Waddenzeeforum werd als volgt verwoord:

Daarom, conform de taakomschrijving neergelegd in Bijlage 6, een Trilateraal Waddenzee Forum bijeen te roepen als overlegproject, waarin belanghebbende gouvernementele en niet-gouvernementele betrokkenen deelnemen. Het heeft als taak op basis van de Gemeenschappelijke Visie, de Doelen van het Waddenzee Plan en de Gemeenschappelijke Beginselen voorstellen uit te werken voor scenario's voor duurzame ontwikkeling en strategieën voor de uitvoering ervan als bijdrage tot de verdere ontwikkeling van het Waddenzee Plan. Hierbij worden de bestaande beschermingsniveaus in acht genomen en de economische ontwikkeling en de kwaliteit van het bestaan worden veiliggesteld. De resultaten van het Forum worden op de 10e Trilaterale Regeringsconferentie gepresenteerd.

De precieze taken van het Forum, zoals vastgelegd in Bijlage 6 van de Verklaring van Esbjerg zijn:

Overeenkomstig §99 van de Ministeriële Verklaring, zal het Trilaterale Waddenzee Forum voorstellen uitwerken voor scenario's voor duurzame ontwikkeling en strategieën voor de uitvoering ervan. Deze zullen worden gepresenteerd tijdens de 10e Trilaterale Regeringsconferentie en dienen als bijdrage voor de verdere ontwikkeling en mogelijke herziening van het trilaterale beleid en beheer en van de trilaterale projecten van het Waddenzee Plan.

Om dergelijke scenario's te ontwikkelen moeten onder andere de volgende hoofdzaken worden aangepakt:

1. Evaluatie van huidige gebruik (inclusief kleinschalig, eigen gebruik) op duurzaamheid in relatie tot huidige en toekomstige natuurbescherming en -ontwikkelingsdoelen.
2. Vaststellen van de meest belangrijke conflicten tussen gebruik en huidige en verwachte toekomstige status van het Waddenzee ecosysteem.
3. Inventarisatie van lange termijn perspectieven voor economische, sociale en ecologische ontwikkeling.
4. Inventarisatie van voorstellen voor beheer die het beste afgestemd zijn op de lange termijn perspectieven.

Gemeenschappelijke standpunten, en indien nodig, alternatieve (sub)scenario's zullen ontwikkeld worden op basis van de resultaten van het bovenstaande.

Scenario's moeten voor verschillende tijdshorizons de volgende onderdelen bevatten: specifieke stappen voor diverse activiteiten, beheersinstrumenten, aanpak, implementatie en prioriteiten.

1.3 Samenstelling en werkwijze

De voorzitter van het Forum is de heer Nijpels, Commissaris van de Koningin in de Provincie Fryslân. De vice-voorzitters zijn de heer Klimant uit de Duitse Kreis Dithmarschen en de heer Andresen uit de Deense regio Zuid-Jutland.

De leden van het WSF vertegenwoordigen plaatselijke en regionale overheden, de sectoren: landbouw, energie, visserij, toerisme, industrie/havens en de natuurbescherming uit Nederland, Nedersaksen, Sleeswijk-Holstein en Denemarken. De leden van het WSF staan vermeld in de Bijlage.

Het werk van het Waddenzeeforum is uitgevoerd als project met steun van het Interreg IIIB programma. In de periode augustus 2002 - februari 2005 zijn er zes plenaire Forumvergaderingen gehouden. Het WSF werd ondersteund door Themagroepen op het gebied van landbouw, energie, visserij, industrie/havens en beleid/beheer.

Daarnaast is een achttal externe studies in opdracht gegeven terwijl een consultant voor scenario-ontwikkeling het scenario-ontwikkelingswerk ondersteunde.

De externe studies betroffen juridische en management onderwerpen (overzicht van juridische instrumenten, Overzicht van m.e.r., Integraal Kustgebiedbeheer, Duurzame ontwikkeling, Scheepvaartveiligheid) en de sociaal-economische toestand en vooruitzichten in de Waddenzeeregio. Alle studies zijn in drukvorm verkrijgbaar.

Alle voorstellen van het Waddenzeeforum zijn bediscussieerd op regionale conferenties, één in elk der vier delen van de Waddenzeeregio. De regionale conferenties werden bijgewoond door in totaal 274 deelnemers en de uitkomsten van deze discussies zijn in dit Eindrapport opgenomen.

Natuur- en milieubescherming

Hans Revier

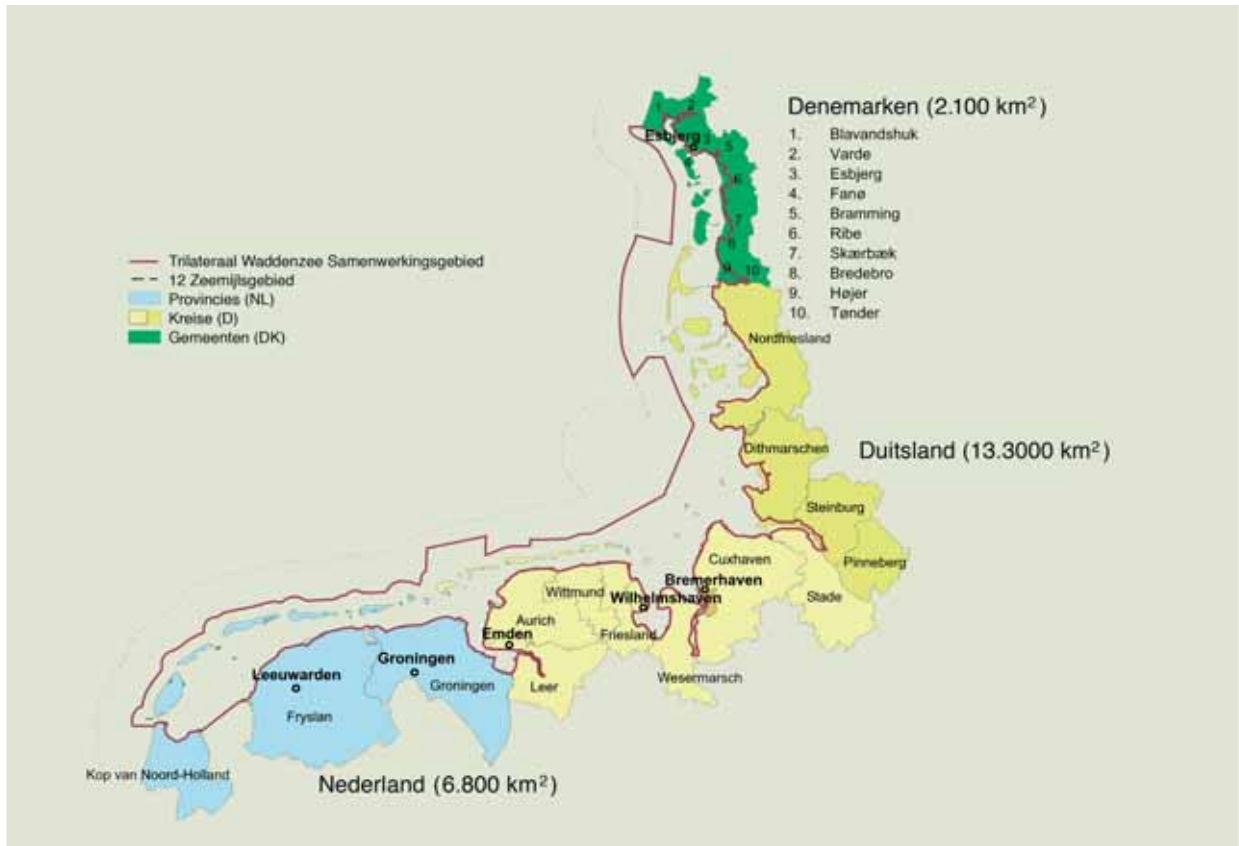
Seas at Risk

Geen oogkleppen. *'De meeste forumleden kennen elkaar van de tijd dat ze tegenover elkaar voor de rechter stonden. Gelukkig zijn we nu ontsnapt aan de rituele dans vanuit eigen straatjes. Er is een gemeenschappelijk vertrekpunt. Niemand wil een hek rond de Wadden.'*

De anderen. *'Het VNO-NCW kan buitengewoon tevreden zijn. In het bijzijn van natuurorganisaties is succesvol gesproken over de economische ontwikkeling.'*

'Het voordeel van de twijfel.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

De Themagroepen zijn vijf keer bij elkaar gekomen in de periode februari 2003 - maart 2004 en hebben scenario's voor het Waddenzeeforum uitgewerkt, die als uitgangspunt hebben gediend voor de ontwikkeling van strategieën voor duurzame ontwikkeling.

De volledige documentatie van het scenario-werk bevindt zich in het afzonderlijke Documentatierapport.

Op basis van de scenario's hebben de Themagroepen concept sectorstrategieën voorbereid die door de plenaire Forumvergaderingen besproken en nader gespecificeerd zijn.

De sectorstrategieën staan in Hoofdstuk 5.

Het Waddenzeeforum heeft zich bovendien bezig gehouden met de actuele onderwerpen offshore windenergie, internationale samenwerking van garnalenproducenten, scheepvaartveiligheid, infrastructuur en kustbescherming. De resultaten van deze discussies vormen deel van de desbetreffende sectorstrategieën. De vraagstukken van sectoroverstijgende aard, dwz scheepvaartveiligheid, kustbescherming en infrastructuur worden in Hoofdstuk 4 behandeld.

Centraal in de discussies van het WSF stond het toekomstige duurzame beheer van de Regio en de rol van de belanghebbenden daarin. Het resultaat van deze discussies, dwz de duurzaamheidsdoelstellingen voor de Waddenzeeregio en een raamwerk om de op duurzaamheid gerichte strategieën te implementeren, staan in Hoofdstuk 3.

Hoofdstuk 2 geeft een algemene inleiding op de Waddenzeeregio met betrekking tot sociaal-economische ontwikkelingen, natuur en milieu, landschap en cultuur en regels en regelgeving.

Dit eindrapport is het resultaat van twee jaar intensive discussies en onderhandelingen tussen de belangrijkste Waddenzeeregio belanghebbenden. Het proces was gekenmerkt door de wil van de deelnemers in het Forum en de Themagroepen om door middel van consensus overeenstemming te bereiken over een gezamenlijke benadering van duurzame ontwikkeling in the Waddenzeeregio.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'De scherpste is eraf.'

Stabiliteit. *'Vissers en bedrijven hebben behoefte aan zekerheid en continuïteit. Langlopende vislicenties en een toekomstgerichte visie van het forum zorgen daarvoor. Bovendien bereik je alleen niets. Als we onze eigen producten willen blijven eten, moeten ze ook betaalbaar zijn.'*

De anderen. *'Het toerisme doet goede zaken. Hou de regio folkloristisch, is de boodschap. Leuk, maar vissers willen natuurlijk niet als museumstuk aan wal liggen.'*

Visserij

Andries de Leeuw

Landesverband Schleswig-Holsteinischer Angler und Fischer e.V.

De Waddenzeeregio in perspectief

- Status en ontwikkelingen
- Een samenhangend landschappelijk erfgoed, dat wereldwijd uniek is
- Ontwikkeling van een hoogwaardige en innovatiegerichte economie
- Brede integratie van alle belanghebbende partijen is het uitgangspunt

02.

2.1 De Waddenzeeregio

De Waddenzee strekt zich uit langs de Noordzeekust van Den Helder (Nederland) tot Esbjerg (Denemarken).

In de taakomschrijving van het Waddenzee Forum (zie hoofdstuk 1) is het werkteerrein van het Forum omschreven als zijnde het Waddenzee samenwerkingsgebied. In de Gezamenlijke Visie van het Waddenzee Plan wordt het belang van verbondenheid met de aangrenzende gebieden als basis voor een geïntegreerde beleidsaanpak onderstreept. Het geografische gebied van het Waddenzee Forum, in het vervolg Waddenzeeregio genoemd, omvat om die reden ook het aangrenzende vasteland (provincies in Nederland, Kreise in Duitsland en gemeenten in Denemarken) en het zeegebied tot de 12 zeemijlengrens (zie kaart).

De stedelijke centra Hamburg, Bremen, Oldenburg, Groningen en Leeuwarden liggen niet direct aan de kust. Toch ondervindt de Waddenzeeregio de aantrekkingskracht en de indirecte invloed van deze grote steden. Dit heeft in de eerste plaats betrekking op aspecten als bevolking, onderwijs, werkgelegenheid, vestiging, verkeer en verbindingen maar ook op belangrijke infrastructurele voorzieningen als havens, luchthavens en universiteiten.

2.2 Natuur en milieu

Een omvangrijk deel van de Waddenzeeregio, het Waddenzee samenwerkingsgebied, is één van Europa's meest uitzonderlijke natte natuurgebieden, dat zich uitstrekt van Blåvandshuk in Denemarken tot Den Helder in Nederland. Het bestaat uit wadplaten en geulen, open zeegebieden, geulen en estuaria, barrière-eilanden, duinen en kwelders en vruchtbaar polderland, het laatste vaak achter de dijken gelegen. De Waddenzee biedt een veelheid aan overgangszones van land, zee en zoetwater, wat de basis vormt voor een uitzonderlijke rijkdom aan soorten. Het is een zeer belangrijk broedgebied voor vele soorten kust- en weidevogels. Met gemiddeld 10 miljoen doortrekkende vogels is het Waddenzee samenwerkingsgebied een van 's werelds belangrijkste natte natuurgebieden voor trekkende watervogels.

Vanwege het internationale belang als natuurgebied staan grote delen van het Waddenzee samenwerkingsgebied onder bescherming van landelijke en internationale wetten en bijbehorende beheersprogramma's. Het vasteland van de Waddenzeeregio wordt gekarakteriseerd door vruchtbare polders met een belangrijke functie als foerageergebied voor trekvogels en broedgebied voor weidevogels.

De Waddenzee is een uitstekend voorbeeld van een waterrijk kustgebied. Met meer dan 14.000 km² omvat het het grootste onafgebroken stuk wadplaten ter wereld en is het een perfect voorbeeld van een waterrijk kustgebied met een groot biologisch, hydrologisch en ecologisch belang, opgedeeld tussen drie landen.

Het is het enige grote waterrijke kustgebied in Europa waar nog steeds bijna alle natuurlijke geomorfologische en biologische processen plaatsvinden. Het gebied is van internationaal belang als pleisterplaats, overwinterings-, rui- en foerageergebied voor vele vogelsoorten, en in sommige gevallen, zoals voor de Rotgans en de Kanoetstrandloper, zelfs voor gehele populaties.

Het volledige spectrum aan leefgebieden typisch voor een wadden ecosysteem is vertegenwoordigd. Het gebied herbergt grote aantallen zwaar bedreigde en bedreigde biotopen en talrijke kwetsbare, bedreigde of kritisch bedreigde dier- en plantensoorten. Daaronder zijn zeldzame en bedreigde mariene macroalgen en vaatplanten, macrofaunale benthische ongewervelden, vissen, amphibieën, reptielen, vogels en mariene zoogdieren. De Waddenzee biedt plaats aan ongeveer 250 inheemse soorten, voornamelijk aquatische ongewervelden. Het gebied heeft een hoge biodiversiteit. Het verleent, bijvoorbeeld, onderdak aan meer dan 2000 inheemse soorten ongewervelde dieren. Het gebied is de belangrijkste kinderkamer voor de regionale populatie van de wereldwijd bedreigde gewone zeehond.

Naast al deze wetenschappelijke punten is het gebied uitstekend geschikt voor het eenvoudig genieten van een natuurlijke omgeving. Er is nauwelijks een andere plek in Europa waar het mogelijk is op dezelfde manier de stilte, het veranderen der seizoenen, de onmetelijke open ruimte, de voortdurende beweging van de getijden en het weer in al zijn verscheidenheid, te ervaren.

Verbetering van de milieukwaliteit

Na een ernstige achteruitgang van de kwaliteit van water, lucht en bodem in de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw heeft zich in de afgelopen 20 jaar een geleidelijke verbetering voorgedaan als gevolg van de invoering van een breed scala aan milieuwetten en -regels. In de afgelopen decennia zijn er aanzienlijke verbeteringen bereikt in de zoetwaterkwaliteit, vooral door stedelijke en industriële waterzuiveringsinstallaties en door maatregelen in de landbouw. Deze verbetering betreft vooral de organische vervuiling (BOD), fosfaten en vervuiling door zware metalen, PCB's en sommige pesticiden. Er zijn veel maatregelen genomen met betrekking tot stikstof maar er zijn nog steeds stikstofoverschotten in grote delen van het Waddenzeegebied. Verdere verbetering wordt verwacht als gevolg van de implementatie van de Kaderrichtlijn Water.

Problemen voor de biodiversiteit

De biodiversiteit is aanmerkelijk veranderd en is ook nu nog aan het veranderen als gevolg van klimaatsomstandigheden en menselijk ingrijpen. Oesterbedden (*Ostrea edule*) zijn een eeuw geleden volledig verdwenen, waarschijnlijk als gevolg van een combinatie van overbevissing en externe factoren als klimaatsveranderingen. In de westelijke Waddenzee zijn uitgestrekte zee grasbestanden verdwenen na de bouw van de Afsluitdijk in 1932 en een haringsoort (de Zuiderzeeharing) stierf volledig uit door de bouw van die dijk. Trekkende vissoorten zoals de fint en elft zijn bijna geheel verdwenen als gevolg van de talrijke dammen, gemalen en sluizen die gebouwd zijn om het stijgende zeewater en stormwater tegen te houden en om het waterpijl in het binnenland beter te kunnen beheersen. Door al deze infrastructuur halen voor de commercie zeer interessante trekkende vissoorten zoals de paling misschien het eind van de komende eeuw niet terwijl commercieel niet interessante soorten als de stekelbaars - het basisvoedsel voor bijvoorbeeld lepelaars - sterk zijn achteruitgegaan in aantal net zoals de dieren die van hen leven.

De vogelsoorten geven een gevarieerd beeld. Sommige soorten, waarop in het verleden gejaagd werd voor hun eieren en veren, zijn sterk in aantal toegenomen nadat de jacht erop stilaan verboden is. Sommige soorten staan nog zwaar onder druk vanwege mindere broedresultaten en onzekere voedselvoorraden. Naast natuurlijke oorzaken spelen de gevolgen van toerisme, visserij en schelpdierteelt daar ook in mee. Op sommige soorten wordt nog steeds gejaagd in de Regio of elders in Europa. Recente onderzoeken in Nederland, Denemarken en Duitsland bevestigen het algemene beeld van afnemende populaties vogelsoorten die typisch zijn voor weidegebieden. Deze ontwikkeling wordt algemeen toegeschreven aan het verlies of het kwaliteitsverlies van de natuurlijke leefgebieden als gevolg van intensievere landbouw, infrastructuur en stedelijke en industriële ontwikkelingen. Ook indirecte oorzaken spelen een rol. Giftige stoffen als PCB's belemmerden tot ver in de jaren 80 de voortplanting van de zeehonden en aalscholver populaties. Troebelheid en voedingsstoffen zijn vanaf de jaren 60 toegenomen en worden nu weer minder waardoor er nieuwe variaties in biodiversiteit en draagkracht ontstaan.

Wat betreft de kwaliteit van de natuurlijke leefomgevingen is met name de natuurlijke kwaliteit van de estuariën achteruitgegaan, wat vooral te wijten is aan haven- en industriële activiteiten.

Natuur- en milieubescherming
Svend Tougaard
Den Danske Vadehavsguppe

Toenadering. *'Het zwart-witdenken is voorbij. Rustig praten laat mensen van hun stokpaardjes afstappen. Ze zijn minder halsstarrig in hun standpunten. De drang om te scoren vervaagt met het gevoel gezamenlijk problemen te lijf te gaan. Vissers en natuurbeschermers gebruiken eigenlijk dezelfde definitie van duurzaam.'*

De anderen. *'Niemand heeft een optimaal resultaat behaald. Iedereen heeft ingeleverd voor een gemeenschappelijk resultaat.'*

'Gedwongen oplossingen zoeken werkt.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Toekomstige bedreigingen

Op het vasteland is een voortdurende bedreiging voor de biodiversiteit de voortgaande afname en het voortgaande kwaliteitsverlies van de natuurlijke leefgebieden als gevolg van klimaatverandering, de voortgaande specialisatie in de landbouw en de voortdurende toename van verkeersinfrastructuur en industrialisatie. In de Waddenzee zou de verspreiding van nieuwe soorten, vooral als gevolg van nieuwe condities veroorzaakt door de toenemende temperatuur van het water, ballastwater en invoering door de mens, in de toekomst tot problemen kunnen leiden. Een actueel voorbeeld is de Japanse oester, die zich snel aan het verspreiden is in het gebied en ook andere schelpdiersoorten bedreigt.

In de toekomst kunnen er door nieuwe gevaarlijke stoffen problemen ontstaan met betrekking tot de kwaliteit van het water. Endocriene verstoorders zijn stoffen die een storende invloed hebben op hormonale processen in organismen waaronder ook de mens. PCB's en Tributyltin (TBT) zijn voorbeelden van endocriene verstoorders waarvan de productie en het gebruik geleidelijk aan worden verboden of al verboden zijn of sterk aan banden gelegd. Sinds de jaren 90 zijn er op plaatsen in het water schadelijk effecten ontdekt van diverse andere verbindingen van endocriene verstoorders.

De Waddenzee wordt ook geconfronteerd met een mogelijk toenemend risico van scheepsongelukken als gevolg van ontwikkelingen in de scheepvaart (bijvoorbeeld onvoldoende opgeleide bemanningen, schepen die niet aan de eisen voldoen, onvoldoende bergingscapaciteit en grote constructiewerken in zee (bv offshore wind turbines).

Een andere bedreiging in de toekomst wordt veroorzaakt door de mogelijk versnelde stijging van zeespiegel, die enerzijds van invloed kan zijn op het ecosysteem van de Waddenzee zelf (minder wad, kustbeschermingswerken) en anderzijds een steeds grotere druk zal leggen op de kustbescherming en de veiligheid van het achterland.

2.3 Sociaal-economische ontwikkelingen

Terugloop in bevolking

In 2000 had de Waddenzeeregio een bevolking van 3,7 miljoen (inclusief Groningen en Leeuwarden, exclusief Oldenburg, Bremen en Hamburg). Eén op de honderd burgers van de Europese Unie woont in de Waddenzeeregio. De demografische ontwikkeling binnen de Waddenzeeregio oefent een grote invloed uit op de ontwikkeling van de Regio in het algemeen. Enerzijds zou een groeiende bevolking een grotere druk leggen op het landgebruik en de natuurlijke hulpbronnen. Anderzijds is bevolkingsontwikkeling, vooral van de beroepsbevolking, van groot belang voor de ontwikkeling van bedrijvigheid en inkomen van de Regio. Volgens Prognos (Prognos,2004) wijzen de bevolkingsprognoses voor de Waddenzeeregio op het begin van een stagnatie in de bevolkingsgroei. Tot 2010 zal het bevolkingsaantal met een geschat aantal van 3,3 miljoen inwoners nagenoeg gelijk blijven aan dat van het jaar 2000. Daarna zal de bevolking afnemen en tot 2020 onder het niveau van 1995 zitten.

Onvoldoende opleiding

Voor de economische en maatschappelijke toekomst van de Waddenzeeregio spelen scholing en beroepsopleidingen een heel belangrijke rol. De opleiding van mensen bepaalt in hoge mate hun carrièremogelijkheden alsook hun inkomen en levensstandaard. Volgens Prognos (2004) zal de behoefte aan lager opgeleiden de komende twintig jaar verder afnemen, terwijl de vraag naar betergeschoolden zal stijgen. Werknemers zonder opleiding of ervaring zullen het in de toekomst nog moeilijker krijgen op de arbeidsmarkt. In het algemeen is het opleidingsniveau van de mensen in de Waddenzeeregio vergelijkbaar met dat van de betreffende landen. Maar er zijn verschillen, vooral met betrekking tot hoogopgeleide werknemers (hogeschool of universitaire opleiding), waarvan het percentage aanzienlijk onder de landelijke gemiddeldes ligt. Het betrekkelijk lage aandeel hoogopgeleiden is verhoudingsgewijs een slechte uitgangspositie in het licht van de prognose dat banen steeds kennis-intensiever zullen worden. Daarnaast zijn het net die sectoren, waarvan verwacht wordt dat zij de meeste groei zullen bieden in de toekomst, die behoefte hebben aan een hoog percentage hoogopgeleiden.

In dit verband lijkt de Waddenzeeregio niet optimaal voorbereid op de verwachte kennisgerichte structurele verandering van de economie.

Economie: weinig innovatie

Net als in de rest van de betreffende landen wordt de economie van de Waddenzeeregio gedomineerd door de industrie en dienstverlening. Ongeveer twee derde van de beroepsbevolking in de Waddenzeeregio werkt in de dienstensector, waarin de hele publieke sector en de sector toerisme en recreatie zijn inbegrepen. Maar de landbouw, visserij en

transport spelen een iets grotere rol in de Regio dan in de rest van de landen. Ook de publieke sector, die het openbaar bestuur, onderwijs en de gezondheidszorg omvat, is van groter belang voor de werkgelegenheid in de Waddenzeeregio dan landelijk het geval is. In vergelijking met nationale cijfers is de economische structuur vooral gericht op het laagwaardige deel en het midden segment van het technische marktaandeel (metaalproducten, de voedingsindustrie, de landbouw). De geavanceerde techniek is ondervertegenwoordigd. Vanwege de economische structuur van de traditionele industriesectoren wordt de Waddenzeeregio gehinderd door een zwakke sectorspecifieke groei (Prognos, 2004). De innovatieve activiteit van bedrijven ligt op een betrekkelijk laag niveau, nieuwe producten en processen zijn ondervertegenwoordigd.

Structurele veranderingen en regionale samenwerking vereist

Prognos (2004) schat dat in zijn algemeenheid de internationale concurrentie met regio's waar de beschikbaarheid van goed opgeleide werknemers met zeer lage lonen een centraal locatievoordeel biedt, in toenemende mate zijn invloed doen gelden op de plattelandsgebieden van de Waddenzeeregio. Het regionale ontwikkelingsbeleid staat dan voor de moeilijke taak om de economie om te buigen richting innovatie en structurele verandering gericht op hoogwaardigheid. Daarom moeten de plattelandsgebieden, met hun hoofdzakelijk middelgrote bedrijven en tamelijk traditionele structuren, mogelijk een aanpassingsproces ondergaan dat hen zal beschermen en voorkomen dat ze verder achterop raken. Echter, zoals met alle toekomstverwachtingen, zijn er veel onzekerheden en, zoals aangetoond in één van de scenario's ontwikkeld door de Themagroepen, kan zich ook een toekomstige situatie ontwikkelen die gunstiger is voor duurzame landelijke ontwikkeling en kleine bedrijven. De Waddenzeeregio bestaat uit drie landen en verschillende sub-regio's met een lokale gerichtheid en is daarom een zeer heterogeen gebied. In het algemeen is het belangrijk dat regio's hun eigen specifieke sterkten ontwikkelen. Toekomstige ontwikkelingsstrategieën voor de Regio zullen rekening moeten houden met deze regionale verschillen door te zorgen voor een doelmatige coördinatie en werkverdeling tussen de verschillende regionale bestuurslagen. Met name voor regionale ontwikkelingsstrategieën moet de brede integratie van alle belanghebbende partijen die van betekenis zijn voor het regionale beleid een basaal uitgangspunt zijn.

Energie

Frank Oswald

Wilhemshavener -

Hafenwirtschaftsvereinigung e.V.

Dialog. *'Mensen praten met elkaar. Dat is al bijzonder. De mist is opgetrokken en boodschappen komen beter over. Het sluiten van compromissen is vervolgens de enige manier om verder te komen. Dat is geen zwaktebod. Het getuigt van realiteitszin en is zinvol.'*

De anderen. *'Het intensieve contact werpt zijn vruchten af. Mensen zien elkaar niet meer als tegenstanders. Daarmee verdwijnt de noodzaak om honderd procent je zin te krijgen. Dat merk ik ook bij mezelf.'*

'Een 3 voor inhoud, een 7 voor samenwerking'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

2.4 Het cultuurlandschap onderhevig aan verandering

Het cultuurlandschap van het Waddenzeegebied is een samenhangend landschappelijk erfgoed dat uniek is in de wereld. De mens heeft dit landschap in de loop van vele honderden jaren gemaakt tot wat het nu is. Uit elke periode kan men sporen vinden van de vorming van dit landschap en van de strijd met de omgeving om een bestaan op te bouwen en in stand te houden. Duizenden terpen en uitgestrekte inpolderingen en waterbeheersystemen leggen getuigenis af van dit uitzonderlijke erfgoed. De significante veranderingen van de kustlijn in de afgelopen meer dan duizend jaar zijn historisch verbonden met kustbescherming en landaanwinning, inclusief de bouw van sluizen om de ontwatering van het achterland veilig te stellen.

Veranderingen hebben altijd deel uitgemaakt van de landschapsontwikkeling in het gebied. Maar nu is het landschap onderhevig aan een dermate snelle verandering door ontwikkelingen die veroorzaakt worden door de uitbreiding van stedelijke en industriële gebieden, veranderingen in de landbouw en ontvolking van het platteland, dat een deel van de wezenskenmerken van dit erfgoed misschien wel onherkenbaar zal worden. Dit erfgoed is het behouden waard omdat het een onlosmakelijk deel is van wat dit gebied aantrekkelijk maakt en omdat het een groot potentieel voor verder gebruik heeft. Dit kan deels gedaan worden door beleid en planning van de overheden maar de grootste verantwoordelijkheid ligt bij de eigenaren van het landschap. Alleen met hun samenwerking kan het landschap dusdanig beheerd en ontwikkeld worden dat ook in de toekomst het typische Waddenzee culturele erfgoed nog zichtbaar zal zijn en beschikbaar voor doeleinden van zowel de landbouw als het onderwijs, de recreatie en de streekidentiteit.

2.5 Veel wetten en regels, veel overheidslagen

De Waddenzee is onderhevig aan vele wetten en regels en uitgebreide natuurbeschermingsprogramma's bestrijken nu de gehele kustlijn van Den Helder tot Esbjerg, met uitzondering van de hoofdscheepvaartroutes. Het Waddenzee beschermingsgebied vertegenwoordigt ongetwijfeld het meest omvangrijke natuurbeschermingsprogramma in Europa en één van de meest verstrekkende in de gehele wereld.

De Europese milieuwetgeving, zoals de Habitat- en de Vogelrichtlijn, speelt een steeds grotere rol en zal een dominante rol blijven spelen. Volgens de richtlijnen moeten alle activiteiten aan een geëigende beoordeling onderworpen worden. In het geval dat er een duidelijk effect wordt vastgesteld komt de regel er feitelijk op neer dat de activiteit of het project absoluut noodzakelijk is voor het algemeen belang. Terwijl deze richtlijnen het Europese natuurlijke erfgoed veiligstellen op een manier die vergelijkbaar is in de gehele EU, maken ze tegelijkertijd besluiten over activiteiten in of nabij het gebied ingewikkelder dan besluiten voor gebieden waar dergelijke regels niet van toepassing zijn. In het algemeen kan de situatie in het kustgebied van de Waddenzee wat betreft wetten, regels en bevoegdheden als complex worden beschouwd. Een voorbeeld is dat de belangrijkste milieurichtlijnen niet op een uniforme manier worden toegepast in de Waddenzeeregio. Andere voorbeelden hebben betrekking op een gebrek aan coördinatie tussen regels en het feit dat er nogal veel verschillende bepalingen voor afzonderlijke beschermde gebieden zijn. Weer andere regelgeving kan alleen ingevoerd worden door middel van internationale wetgeving zoals regels voor de scheepvaart buiten territoriale wateren. Er bestaat een noodzaak om het beheer van het kustgebied op een meer uniforme en eenvoudigere wijze te benaderen waarbij rekening wordt gehouden met de economische, maatschappelijke en milieu aspecten. Met betrekking tot natuurbescherming is dit tot op zekere hoogte met succes opgelost in het Duitse Waddenzee samenwerkingsgebied waar een groot aantal van deze locaties en afzonderlijke regelingen zijn gecombineerd.

Landbouw

Erich Hinrichs

Landwirtschaftlicher Hauptverein Ostfriesland

Scherp stellen *'We weten nu precies hoe het gebied economisch en sociaal in elkaar zit. Inwoners, kostwinning, verwachtingen, educatie. Kennis van deze kenmerken is belangrijk voor bewustzijn en bewustwording. Ook mijn landbouwachterban heeft gekeken naar de ontwikkelingen in de komende 15 jaar. Landinrichting en bijbehorende afspraken met natuurbeschermers springen dan in het oog. Ik zet daar inhoudelijk op in.'*

De anderen: *'Kustbescherming krijgt steeds meer aandacht. Dit is erg belangrijk voor de mensen die achter de dijken wonen. Juist zij krijgen te maken met de gevolgen van klimaatverandering en stijging van de zeespiegel.'*

'Duurzaamheid is de sleutel tot sociale en economische ontwikkeling.'

'Steriliteit maakt plaats voor gebruik.'

Realistisch. *'Kreten over de laatste wildernis zijn achterhaald. Menselijk ingrijpen heeft de Waddenzee gemaakt tot wat zij nu is. Gebruik het gebied, maar met de nodige voorzichtigheid. Ondanks de verschillende culturen zijn Duitsland, Denemarken en Nederland het daarover eens.'*

De anderen. *'Het zoeken naar integrale oplossing vertaalt zich nog te weinig in uniforme regiems. Als de Duitsers en Denen een andere manier van werken voorstellen, wil nog niet zeggen dat Nederlandse spelregels dat toestaan.'*

Visserij

Ton Verbree

Productschap Vis

P.O Mosselen en stichting Odus

De toekomst van de regio

- De Waddenzeeregio heeft een sterke, unieke identiteit
- Ruimte voor ondernemerschap en optimale benutting van regionale mogelijkheden
- De ecologische doelen worden door alle partijen en sectoren gerespecteerd

03

Het Waddenzeeforum heeft het begrip duurzame ontwikkeling als basis genomen voor de toekomstige ontwikkeling van de Waddenzeeregio. Het begrip duurzaamheid is het politieke spraakgebruik binnengekomen toen het Brundtland Rapport werd uitgebracht in 1987. Het omschreef duurzaamheid als ontwikkeling die in de huidige behoeften voorziet zonder een wissel te trekken op de mogelijkheid van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien.

Tegenwoordig staat het begrip voor een poging economische, maatschappelijke en milieubelangen met elkaar in evenwicht te brengen en te integreren. Het was in eerste instantie beschouwd als een substantieel begrip dat een gewenst doel (iets dat bereikt moet worden) aangaf maar het wordt nu steeds meer gezien als een procedureel begrip: een leerproces en regels voor hoe we besluiten nemen.

Beide aspecten van duurzame ontwikkeling, het substantiële en het procedurele, zijn onderwerp van uitvoerige discussie door het Forum geweest. De resultaten worden hieronder gepresenteerd.

3.1 Visie en doelstellingen

Het Waddenzeeforum heeft een visie ontwikkeld voor de Regio en op grond van deze visie duurzaamheidsdoelstellingen geformuleerd voor de drie aspecten van duurzame ontwikkeling, het maatschappelijke, het economische en het ecologische aspect.

Visie

De Waddenzeeregio heeft een sterke identiteit, die geworteld is in het culturele erfgoed, de typische Waddenzee landschapkenmerken en het in de hele wereld unieke Waddenzee natuurgebied. De Regio heeft een natuurlijke biodiversiteit en afnemende concentraties vervuulende stoffen. De Regio wordt gekenmerkt door dynamische stedelijke centra en een levenskrachtige plattelandsgemeenschap met een evenwichtige bevolkingsopbouw en goed openbare voorzieningen. De Waddenzeeregio biedt ruimte aan ondernemerschap en de economische activiteiten maken optimaal (i.e. duurzaam) gebruik van de specifieke mogelijkheden van de Regio, met name de ligging aan de kust, de mogelijkheden voor de natuur (landbouw, toerisme) en de positieve bevolkingsontwikkeling.

Voor het Waddenzee samenwerkingsgebied, dat is het gebied dat de trilaterale samenwerking voor de Bescherming van de Waddenzee beslaat, zijn de trilaterale Doelen de ecologische doelstellingen.

Het samenwerkingsgebied heeft een onbedorven schoonheid en wordt gezien als een gezamenlijk erfgoed van de gehele Regio. De ecologische Doelen worden door alle sectoren gerespecteerd.

De duurzaamheidsdoelstellingen zijn de basis geweest voor de

uitwerking van meer specifieke doelen voor de sectoroverstijgende thema's infrastructuur, scheepvaartveiligheid, en kustbescherming (Hoofdstuk 4) en voor de sectoren landbouw, energie, industrie en havens, visserij en toerisme en recreatie (Hoofdstuk 5).

3.2 Een kustbeheersstrategie voor de Waddenzeeregio

Het Waddenzeeforum heeft verscheidene gemeenschappelijke thema's vastgesteld die relevant zijn voor alle sectoren en die basiselementen vormen voor het procedurele aspect van duurzaamheid.

Deze elementen kunnen als volgt worden samengevat:

- **Integratie en implementatie van sectorale strategieën**

Er bestaat veel samenwerking tussen de voorgestelde duurzaamheidsstrategieën van de sectoren (bv landbouw en toerisme, offshore wind energie en visserij of het gemeenschappelijk gebruik van een Waddenzee etiket voor Waddenzee producten). De implementering van de sectorale strategieën moet derhalve geïntegreerd worden uitgevoerd.

- **Integratie met betrekking tot beleid/activiteiten in de Waddenzee en het aangrenzende vasteland.**

Het Waddenzeeforum benadrukt dat er veel samenwerking bestaat tussen de Waddenzee samenwerkingsgebied en het aangrenzende vasteland en dat een duurzame ontwikkelingsstrategie voor de Waddenzeeregio beleidsplannen voor de Waddenzee zelf en het aangrenzende vasteland moet integreren.

- **Samenwerking tussen de verantwoordelijke overheden**

Er bestaat nog steeds onvoldoende of gebrek aan samenwerking tussen lokale, regionale, landelijke en EU overheden bij de voorbereiding, uitvoering, handhaving en coördinatie van wetten en regels in de Waddenzeeregio. Uitzicht op een duurzame ontwikkeling voor de Regio verlangt een betere en intensieve samenwerking tussen de verantwoordelijke overheden.

- **Op elkaar afstemmen en vereenvoudigen van wetten en regels**

Het Waddenzeeforum heeft verscheidene gevallen vastgesteld van aanzienlijke verschillen in de tenuitvoerbrenging van wetten en regels binnen de Waddenzeeregio (bv met betrekking tot de EU m.e.r. Richtlijn). Om duurzame ontwikkeling te bevorderen zouden regels en regelingen moeten worden geharmoniseerd en, waar mogelijk, vereenvoudigd. Bovendien zouden sommige wetten en regels overbodig en onnodig kunnen zijn en niet bijdragen tot de bescherming van de natuur of tot de verbetering van maatschappelijke en economische toestanden.

THEMA	DUURZAAMHEIDSDOEL
ALGEMEEN	
Veiligheid	Veiligheid op zee Veilige leefomstandigheden en economische ontwikkeling door kustbescherming Bescherming van het landschap en de natuur tegen rampen
SOCIAAL	
Cultuurgeschiedenis	Behoud van landschap en cultuur Trilaterale landschaps- en cultuurhistorische doelen
Demografie	Evenwichtige bevolkingsstructuur
Onderwijs, onderzoek en ontwikkeling	Houdt de jonge generatie in de regio Perspectieven voor jonge mensen
Werkgelegenheid	Veilige werkomgeving Hoge kwaliteit en diversiteit van arbeid
Gezondheid (fysiek en mentaal)	Goede medische voorzieningen Schoon milieu
Wonen	Hoog eigendomspercentage Voldoende woningen voor een redelijke prijs
Manier van leven (Lifestyle)	Recht op vrije ontwikkeling van zijn of haar leven Beter dan in de rest van het land
Lokale betrokkenheid	Lokale burgers zijn betrokken bij en nemen deel aan lokale activiteiten Gebruik van lokaal aanwezige kennis
Recreatie/attracties voor burgers	Landbouw als een recreatiemogelijkheid Visserij als een recreatiemogelijkheid
Regionale identiteit	Er trots op zijn uit de WZ regio te komen Productie in de regio Goed imago van de sector
Sociale voorzieningen in het landelijk gebied	Beschikbaarheid en toegankelijkheid van scholen, ziekenhuizen, commerciële voorzieningen (banken, winkels, kinderopvang etc.) in minder dichtbevolkte gebieden
Welstand	Gelijkblijvend of toenemend inkomen Sociale gelijkheid Zich thuis voelen

THEMA	DUURZAAMHEIDSDOEL
ECONOMISCH	
Economische veerkracht: Behoud van en ontwikkeling van economisch vitale en regio-gerelateerde activiteiten en het benutten van de natuurlijke mogelijkheden en kwaliteiten van de regio	Economische activiteiten geworteld in de regio Volledige keten van activiteiten Verantwoordelijke ondernemers: - Innovatie - Banen - Winst Vereenvoudiging en harmonisatie van regels en regelingen Meer toegevoegde waarde Energie efficiëntie en betrouwbaarheid
Havens	Havenactiviteiten die andere sectoractiviteiten respecteren Havensamenwerking in de regio
Infrastructuur	Optimale toegankelijkheid voor productie en transport
Energie	Stabiele energievoorziening
Landelijke ontwikkeling	Economische vitaliteit
Zeeverkeer	Betere efficiëntie
Toerisme	Nieuwe toeristische ondernemingen Kwaliteitstoerisme Verbreding toeristisch aanbod (natuur, boerderij, cultuurhistorie, etc.)
ECOLOGISCH	
Biodiversiteit	Behoud van natuurlijke biodiversiteit
Verontreiniging	Afname van de uitstoot van verontreinigende stoffen
Donkerheid en stilte	Geen onnodig licht en geluid
Globale verantwoordelijkheid	Begrip en respect voor het globale belang van het Waddenzee samenwerkingsgebied
Natuur- en milieumanagement en regelgeving	Implementatie van relevante nationale en internationale regels voor milieu- en natuurbescherming Alle activiteiten volgens Beste Milieupraktijk
Waddenzee	Nakomen van het grondbeginsel van de trilaterale Waddenzeesamenwerking: trilaterale doelen

- **Betrokkenheid van belanghebbenden bij het duurzaam beheer van het gebied**

Terwijl erkend wordt dat publieke participatie in beleid en beheer reeds op vele niveaus bestaat, is het één van de centrale wensen van het Waddenzeeforum om bottom-up processen verder te versterken, overal waar dit mogelijk is en voor zover in overeenstemming met de principes van de parlementaire democratie. Om een stevige basis te scheppen voor de implementering van duurzame ontwikkelingsstrategieën moeten belanghebbenden actief bij dit proces betrokken worden.

Het Waddenzeeforum beschouwt het begrip Geïntegreerd Beheer van Kustgebieden (GBKG) als het ideale instrument om consistent en pragmatisch met de bovengenoemde elementen om te gaan. Het Eindrapport van het WSF, waarin zijn strategieën, aanbevelingen, acties en beleidsvoornemens staan, moet worden beschouwd als een Integrale Kustbeheersstrategie voor de Waddenzeeregio en moet als zodanig gebruikt worden als uitgangspunt voor de integratie van de landelijke GBKG strategieën, die ontwikkeld zijn in het kader van de GBKG Aanbeveling van de Europese Raad en het Europees Parlement.

3.3 Aanbevelingen

- De belangrijkste aanbeveling van het Waddenzeeforum is het Eindrapport van het Waddenzeeforum aan te nemen als een belangrijke bijdrage aan de Geïntegreerde Kustbeheersstrategie voor de Waddenzeeregio.
- De GBKG Strategie voor de Waddenzeeregio moet de basis vormen voor de nationale GBKG Strategieën van de Waddenzeelanden.
- De Duurzaamheidsdoelstellingen uit de GBKG Strategie voor de Waddenzeeregio moeten nader worden gespecificeerd door het uitwerken van de juiste indicatoren voor elke Doelstelling.
- Er moet een inventarisatie en beoordeling worden uitgevoerd van wetten en regels in de Waddenzeeregio met als oogmerk het op elkaar afstemmen en vereenvoudigen van deze wetten en regels. Op grond van de beoordeling moet een doel gesteld worden voor de vermindering van het aantal wetten en regels.
- Actieve ondersteuning van de verdere ontwikkeling van GBKG en Waddenzee onderwijsprogramma's aan scholen en universiteiten in de Waddenzeeregio, inclusief internationale uitwisselingsprogramma's.

Natuur- en milieubescherming
Hans-Ulrich Rösner
WWF Projektbüro Wattenmeer

Zinvol. *'Bescherming van de Waddenzee als geheel, dat is wat democratisch besloten is door betrokken landen. Dat is geen obstakel, maar een kans om samen te werken aan de ontwikkeling van deze regio. Zodat het een waardevolle en mooie verschijning blijft voor bewoners en bezoekers. Het Waddenzeeforum heeft daartoe een belangrijke stap gezet.'*

De anderen. *'De wensenlijstjes van deelnemers verschillen. En uiteindelijk corresponderen ze niet helemaal met duurzame ontwikkeling en bescherming. Dat kost meer tijd en in onze gezamenlijke visie zijn de neuzen in elk geval dezelfde kant op gericht.'*

'Het is een begin.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Onderwerpen van algemeen belang

- Infrastructuur als basis voor maatschappelijke en economische ontwikkeling
- Betere oost-west verbindingen
- Anticiperen op de effecten van de stijgende zeespiegel
- Mogelijke ingrepen overleggen met plaatselijke bevolking
- Scheepvaartveiligheid is uitermate relevant voor de bescherming van dit gevoelige gebied
- Ontwikkeling van maatregelen om vervuiling en scheepsrampen te voorkomen

04.

4.1 Infrastructuur

4.1.1 Inleiding

Over het algemeen is de infrastructuur een belangrijke randvoorwaarde voor de economische en maatschappelijke welvaart van een regio, ook om geïsoleerdheid van afgelegen streken te voorkomen. De verkeersinfrastructuur is van levensbelang voor de productie en verhandeling van goederen, voor de dienstverlening en voor het personenvervoer. In hoogontwikkelde geïndustrialiseerde landen, zoals de Waddenzee landen, speelt een moderne verkeersinfrastructuur een belangrijke rol in het totale economische gebeuren. De vraag naar transportverbindingen is verbonden met de toegang tot mensen, plaatsen, goederen en diensten. Vrachtvervoer is nauw verbonden zowel met economische groei als met handel tussen landen en regio's.

Ook de maatschappelijke infrastructuur als bestuurlijke organen, scholen en andere onderwijsinstellingen, kinderopvang, vrijetijdsvoorzieningen en de hele culturele structuur is een randvoorwaarde voor de duurzame ontwikkeling van de regio. Het behoud en de ontwikkeling van dit netwerk moet hoge prioriteit hebben.

Hetzelfde geldt voor de infrastructuur van de telecommunicatie, energie en watervoorziening, die een basisonderdeel behoren te zijn in de ontwikkelingsstrategieën van de Waddenzeeregio.

Een noodzakelijke voorwaarde voor duurzame ontwikkeling in de Waddenzeeregio is dat een balans wordt gevonden tussen de ontwikkeling van infrastructuur en natuur- en milieubescherming.

4.1.2 Doelstellingen

De doelstelling voor de ontwikkeling van infrastructuur in de Waddenzeeregio is een gezonde economische en maatschappelijke ontwikkeling te garanderen en gepaste aandacht te schenken aan het belang van transportveiligheid en de bescherming van het milieu. Er zijn drie belangrijke onderdelen in de voorziening van een duurzame infrastructuur:

- a) een infrastructuur-analyse om inzicht te krijgen in de behoefte van de gemeenschap naar een fysieke infrastructuur en de daarbij betrokken diensten en planning, alsook een analyse van hoe deze behoeften op een kosten-effectieve manier kunnen worden gerealiseerd
- b) infrastructurele planning en implementering om de vereiste fysieke infrastructurele projecten te ontwerpen en bouwen.
- c) onderhoud van bestaande en nieuwe geïmplementeerde infrastructuur en de levering van gerelateerde diensten op lopende basis.

In de Waddenzeeregio komen diverse maatregelen met betrekking tot water, lucht, wegen en spoor in aanmerking voor implementering om een gezonde basis te bereiken voor een duurzame ontwikkeling van de Regio.

Een algemeen doel is de bereikbaarheid van en binnen de Waddenzeeregio te verbeteren. De maatschappelijke en culturele infrastructuur alsook die op het vlak van dienstverlening zoals logistieke systemen worden gezien als basisonderdelen die bij elke planning en ieder ontwikkelingsproces meegenomen dienen te worden.

Wonen en leven

Nieuwe vormen van wonen kunnen van toenemend belang worden in de Waddenzeeregio, niet alleen voor de bewoners maar ook als een economische factor. De open ruimte, de rust en de natuurkwaliteiten van de Waddenzeeregio bieden verscheidene voordelen voor nieuwe vormen van kwaliteitswonen (bijvoorbeeld wonen met het water, wonen met boerderijdieren, wonen voor senioren) waarmee nieuwe inwoners kunnen worden aangetrokken.

Havens en waterwegen

Havens en de daarmee verbonden waterwegen zijn van aanmerkelijk belang voor de Waddenzeeregio. De maritieme infrastructuur moet dus voldoende aandacht krijgen. De drie grootste zeehavens van de Waddenzeeregio zijn Bremerhaven, Wilhelmshaven en Hamburg (containers zie sectie 5.4). Bovendien zijn er enkele kleinere en middelgrote zeehavens die zich gespecialiseerd hebben in bepaalde niches of producten naar gelang de economische structuur van hun regio (chemicaliën, auto's, vis, zout, bulk goederen, roll-on-roll-off, offshore).

Sommige havens spelen een belangrijke rol voor de verschillende sectoren maar ook kleinere havens zijn van zeer groot belang voor de regio en moeten in de ontwikkeling van de haven- en waterwegeninfrastructuur geïntegreerd worden. Bovendien heeft de offshore industrie een veelbelovende toekomst en zullen havens als basis voor deze ontwikkeling fungeren. Havens en scheepvaartroutes moeten in prima staat gebracht en onderhouden worden om ervoor te zorgen dat de havens bereikbaar en in leven blijven. Dit is ook een belangrijk thema voor de kustvaart binnen de Waddenzeeregio. In dit verband is een adequate infrastructuur van de binnenwateren ook van groot belang. Het goed aangelegde binnenwaterennetwerk in met name het Nederlands-Duitse grensgebied biedt zeer grote mogelijkheden voor de overslag van vracht van vrachtwagens naar binnenschepen maar er zijn nog enige knelpunten. Voor een duurzame infrastructuur moet gedacht worden aan een uitbreiding van het netwerk van binnenwaterwegen, waaronder de uitbreiding van het Dortmund-Ems-kanaal, het sluizensysteem van de Weser van Minden tot Bremen, het kanaal van Oldenburg naar de rivier de Ems (Küstenkanal) en het verbeteren van de waterweg van Delfzijl naar Lemmer.

De vaargeulen naar de havens hebben ook een belangrijke ontwateringsfunctie voor het achterland. Ook vanuit dit perspectief is het belangrijk deze geulen te onderhouden.

Verder is het vooral voor de sector toerisme van belang om vaargeulen tussen de Waddenzee-eilanden onderling en de eilanden en het vasteland in stand te houden. Mogelijkheden tot eiland "hopping" per boot kunnen meer mensen aantrekken en bijdragen tot een sterke toerisme-sector. Een ander onderdeel van de infrastructuur is het oversteken van rivieren door middel van veren. Er worden steeds meer veerverbindingen opgeheven, wat oude banden en de sociale structuur binnen plattelandsgebieden vernietigt. Veerverbinding over rivieren zijn basisonderdelen van de infrastructuur en bovendien belangrijk als cultuur-historisch element en zij moeten dus in stand gehouden worden en bewaard blijven.

Luchtverkeer

Voor een plattelandsgebied heeft de Waddenzeeregio een betrekkelijk dicht netwerk van internationale luchthavens en vliegverbindingen. De luchthavens van Esbjerg en Groningen, evenals de nabij gelegen internationale luchthavens van Hamburg, Bremen en Amsterdam, zijn belangrijke infrastructurele voorzieningen voor de economie en bevolking van de Waddenzeeregio. Bovendien verzorgen kleinere vliegvelden in de regio vluchtverbindingen met vele eilanden, met bestemmingen binnen de Waddenzeeregio en ook naar de belangrijke binnen- en buitenlandse bestemmingen. Een verdere ontwikkeling van de luchtverkeers-infrastructuur moet in beschouwing worden genomen.

Spoorwegen

Net zoals in andere plattelandsgebieden heeft de spoorweg-infrastructuur in de Waddenzeeregio vele tekortkomingen. De nabije grootstedelijke gebieden Hamburg, Bremen en Amsterdam, evenals de belangrijkste steden zoals Groningen, Oldenburg en Esbjerg, zijn betrekkelijk goed verbonden met het landelijke spoorwegnet. Maar binnen de Waddenzeeregio bestaat er geen fatsoenlijk spoorwegnet. Met name de oost-west verbindingen en verbindingen over de grens zijn onvoldoende. Hoewel het personenvervoer goed loopt op de hoofdroutes, is het vrachtvervoer totaal niet voldoende. Het spoorwegnet is te klein en de frequentie van de verbindingen is te laag.

Het toenemende handels- en vrachtvervoer heeft in het plattelandsgebied een veel beter spoorwegnet nodig om tegemoet te komen aan de behoeften van een gezonde economie en een vitale regio. Er behoort gedacht te worden aan nieuwe capaciteit en aan hoge snelheidsverbindingen tussen economische centra, zoals de Zuiderzeelijn met uitbreiding naar Duitsland, Polen en Denemarken.

'Nog te weinig concreet'

Bescherming. *'De veiligheid van schepen staat eindelijk op de hoog agenda. Dat is voor vissers altijd belangrijk geweest. Ongelukken zijn voor hen letterlijk een ramp. Het voorstel tot een gezamenlijke kustwacht in drie landen is een goed begin.'*

De anderen. *'EU-regels houden samenwerking tegen. Lage prijzen en sterke concurrentie maken het nodig om verschillen weg te poetsen.'*

Visserij

Carsten Krog

Danmarks Fiskeriforening

De belangrijkste vereisten zijn:

- oost-west spoorverbindingen;
- grensoverschrijdende verbindingen;
- een voldoende spoorwegnet voor vrachtvervoer met regionale laadstations;
- goede frequentie van verbindingen zowel voor personen- als voor vrachtvervoer;
- op elkaar afgestemde dienstregelingen;
- eenvoudige, begrijpelijke prijsstructuur.

Om nieuwe capaciteiten te creëren en het spoorwegnet voor te bereiden op de voorspelde toename in het vrachtverkeer zouden de volgende concrete projecten moeten worden ondersteund:

- modernisering van de 'America-line' (Wilhelmshaven-Oldenburg-Bremen-Langwedel-Uelzen) inclusief de uitbreiding van de spoorweg-knooppunten in Oldenburg en Bremen;
- nieuwbouw van een hogesnelheidsverbinding Bremen/Hamburg-Hannover.

Wegen

In een geïndustrialiseerde maatschappij is het wegennet in het algemeen zeer goed waar het gaat om verbindingen over korte afstanden. Dit geldt ook voor de Waddenzeeregio. Er zijn echter nog tekortkomingen met betrekking tot bereikbaarheid door lange-afstandsverkeer. Wat nodig is zijn betere oost-west verbindingen en, met betrekking tot havenontwikkelingen (zoals de Jade-Weser port die op dit moment in de planningfase is), een goed weg- en spoorwegnetwerk voor het bedrijven van de havens en voor het verdelen van de goederen van en naar het achterland.

Goede verbindingen tussen de havens zijn een noodzakelijke voorwaarde voor het implementeren van een havenconcept.

Om nieuwe economische ontwikkelingen en toenemend verkeer ruimte te bieden zijn de volgende maatregelen gepland of in uitvoering:

- verbetering van de wegverbinding van Heide in Sleeswijk-Holstein naar Tønder en Esbjerg;
- kust-snelweg in Nedersaksen (A22);
- verbinding over de Elbe ten westen van Hamburg;
- 6-sporige uitbreiding van de A1;
- ontwikkeling van de "Centrale As", de snelweg Drachten-Dokkum;
- 4-sporige uitbreiding van de autoweg N33 (provincie Groningen);
- verbetering van de autowegen N9 en N99 (provincie Noord-Holland).

Energie-infrastructuur

Voor een voldoende energievoorziening van de Regio en voor de ontwikkeling van de sector energie zelf is een gezonde energie-infrastructuur noodzakelijk.

Om tegemoet te komen aan de vraag van de maatschappij is een infrastructuur voor de exploitatie van primaire energiebronnen en ook een voor energie-opwekking (bv boorinstallaties, raffinaderijen, centrales voor wind- en zonne-energie, converters etc.) noodzakelijk.

Bovendien maken voorzieningen voor de distributie van energie, zoals oliepijpleidingen, gas- en andere aanvoerleidingen, kabels en hoogspanningsleidingen, ook deel uit van de energie-infrastructuur. In een breder perspectief zijn voorzieningen voor distributie over lange afstand om andere gebieden en landen te voorzien van energie en energiebronnen belangrijke infrastructurele elementen.

Pijpleidingen

De chemische, de olie- en de gasindustrie spelen een belangrijke rol in de Waddenzeeregio. Voor het transport en de distributie van hun producten (inclusief halffabrikaten voor verdere bewerking) zijn pijpleidingverbindingen het meest efficiënt. Transport via pijpleidingen is veilig, milieuvriendelijk en het draagt bij aan een vermindering van het wegverkeer. Echter, het pijpleidingennet voor chemische producten naar en in de Waddenzeeregio is onvoldoende. Met de uitvoering van het "chemkust project" moet de chemische industrie van Noord-Duitsland verbonden worden met het Europese pijpleidingennet (Roergebied - Wilhelmshaven - Stade - Brunsbüttel) en in een tweede fase met Groningen. Deze pijpleiding zou de industrie in de Waddenzeeregio aanzienlijk versterken.

4.2 Duurzame kustbeschermingsstrategieën

4.2.1 Inleiding

Ongeveer 3,3 miljoen mensen wonen er in de laaggelegen kustgebieden van de Waddenzeeregio. Zonder bescherming zouden deze laaggelegen gebieden onder water kunnen lopen bij zware stormvloed.

Kustbescherming is dus een noodzakelijke randvoorwaarde voor een maatschappelijke en economische ontwikkeling van de Regio, vooral in verband met de verwachte stijging van de zeespiegel. Deze eis vanuit de plaatselijke bevolking wordt erkend in het trilaterale Wadden Sea Plan.

Kustbeschermingsmaatregelen betekenen ingrepen in de natuur, bijvoorbeeld de inpoldering van land in het verleden. Aan de andere kant erkent de maatschappij de uitzonderlijke ecologische waarde van de Waddenzee. Zeer grote delen van de Waddenzee zijn deel van het ecologische netwerk NATURA 2000 en de grondgedachte van het trilaterale Waddenzebeleid houdt in dat, voor zo ver mogelijk, een natuurlijk en duurzaam ecosysteem waarin natuurlijke processen ongestoord kunnen plaatsvinden, wordt verwezenlijkt.

Op de 8e Trilaterale Regeringsconferentie voor de Bescherming van de Waddenzee (Duitsland, 1997) is besloten om onderzoek te doen naar de mogelijk gevolgen van een versterkt stijgende zeespiegel en om op basis van dergelijk onderzoek voorstellen te ontwikkelen voor toekomstig geïntegreerd beleid op het gebied van kust- en natuurbescherming. De oplossingen moeten op lange termijn helpen de bestaande veiligheidsnormen te handhaven en moeten inspelen op de verwachte gevolgen van een stijgende zeespiegel. Tegelijkertijd moeten zij op zijn minst niet negatief zijn voor waardevolle natuurelementen zoals de natuurlijke dynamiek en de kwaliteit van natuurlijke leefgebieden. Verder moeten de oplossing de toets kunnen weerstaan van technische en financiële haalbaarheid, juridische aspecten, maatschappelijke aanvaarding en moeten zij verenigbaar zijn met andere belangen, bijvoorbeeld toerisme. Met dit als taak werd in 1998 een trilaterale groep van experts, de "Coastal Protection and Sea Level Rise" groep (CPSL) ingesteld. De leden van deze groep vertegenwoordigen overheden op het gebied van kust- en natuurbescherming uit de drie Waddenzee landen. De resultaten van de eerste fase, die liep van januari 1999 tot juni 2001, staan in een rapport dat beschikbaar is op: <http://waddensea-secretariat.org/>

Regionale overheid

Walter Theuerkauf

Bestuurder Landeskreis Aurich

Grensoverschrijdend. *'Ik ben aangenaam verrast dat het forum een concreet programma heeft geformuleerd. Dit combineert de noodzakelijke bescherming van de Waddenzee met de noodzaak in de regio te kunnen leven, wonen en werken. Daarmee heeft ook de politieke discussie een grensoverschrijdende en stevige basis.'*

De anderen. *'Er zijn geen winnaars of verliezers. Met de onafwendbare compromissen is het verhaal niet uit. We moeten de gedachten van het rapport levend zien te houden.'*

'Niet gedacht, toch gelukt'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

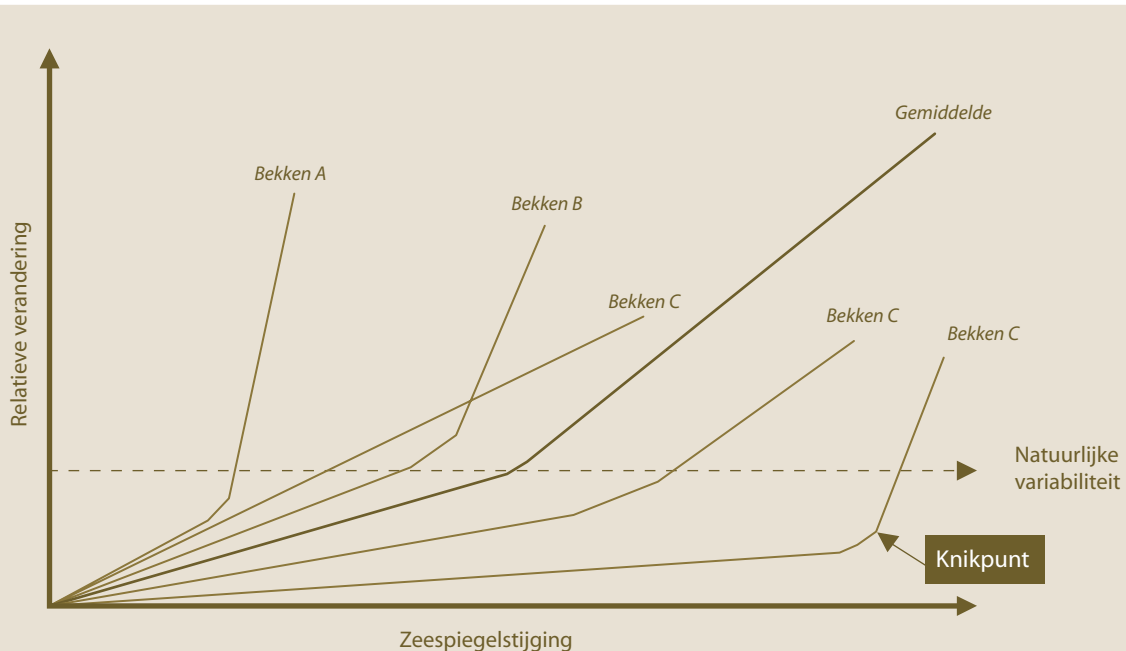
4.2.2 Procedure

In de eerste fase kwam men in de groep van experts tot een gezamenlijke kennisbasis van de Waddenzee (geomorfologie, biologie en kustbescherming). Verder onderzocht men voor drie scenario's (zeespiegelstijging tot 2050 van 10 cm, 25 cm en 50 cm) de gevolgen voor geselecteerde fysieke, biologische en sociaal-economische factoren. Aan het eind van de eerste fase werd er een screening uitgevoerd van duurzame kustbeschermingsmaatregelen - de zogenaamde "beste milieupraktijk" (BEP=best environmental practices) om de huidige veiligheidsnormen ook voor de toekomst te garanderen. De tweede fase concentreert zich op de uitwerking van gekozen maatregelen voor twee scenario's ("onder het omslagpunt" en "boven het omslagpunt), zie figuur).

Fig. 1: Voor elk getijdenbekken komt er een punt waarop veranderingen onomkeerbaar worden en de natuurlijke variabiliteit overschrijden. Vanaf dit punt, dat sterk verschilt per bekken, kan er een ontwikkeling richting getijdenlagunes ontstaan.

4.2.3 Resultaten

De CPSL-groep was het erover eens dat de Waddenzee een grote natuurlijke variabiliteit vertoont en een hoge natuurlijke veerkracht ten opzichte van veranderingen heeft. Vanwege deze sterke natuurlijke dynamiek zullen veranderingen die de natuurlijke variabiliteit overschrijden niet gemakkelijk te ontdekken zijn. Alle onderdelen van een getijdensysteem in de Waddenzee (bijvoorbeeld barrière eilanden, wadden, kwelders) kunnen in dynamisch evenwicht zijn met de hydrodynamische situaties (stromingen en golven) of proberen dat te bereiken. Veranderingen ergens in het systeem zullen sedimentverplaatsingen van of naar andere delen van het systeem veroorzaken en leiden tot een nieuw dynamisch evenwicht. Daarom zal een gematigde stijging van de zeespiegel in de Waddenzee, veroorzaakt door zowel natuurlijke als door de mens veroorzaakte processen, gecompenseerd worden door aanvoer van buiten af van sediment dat - op lange termijn - afkomstig is van de getijdengeulen en de Noordzee. Naast deze hydrodynamische en geomorfologische processen onderstreepte de groep ook nog het belang van biotische processen voor sedimentatie en erosie. In dit verband werd er met nadruk

gewezen op het belang van zeegrasbestanden en mosselbedden voor bio-depositie en erosievermindering en op de rol van vegetatie bij de vorming van duinen. Samengevat: in het meest realistische scenario (een stijging van 25 cm van de zeespiegel in 50 jaar) is het de verwachting dat de veranderingen in het ecosysteem van de Waddenzee (geomorfologisch en biologisch gezien) niet erg groot zullen zijn. De kosten voor de kustbescherming zouden met 5 tot 10% kunnen toenemen.

In het "worst case scenario" (stijging van 50 cm van de zeespiegel in 50 jaar) of liever gezegd, wanneer het omslagpunt overschreden wordt, zal het vermogen van het systeem om veranderingen op te vangen uitgeput raken (zie Figuur). Eén van de belangrijkste geomorfologische gevolgen zal een afname in omvang van het droogvallende wad zijn. De groep schat dat in het 'worst case scenario' (50 cm/50 jaar) de omvang van het droogvallende wad met 15% (720 km²) zou kunnen afnemen waarbij de getijdebekkens meer het karakter van getijdenlagunes (on-diepe, permanent onder water staand) zouden krijgen. Als het klimaat ook nog stormachtiger zou worden zou deze ontwikkeling verder versterkt worden. Deze geomorfologische veranderingen zullen in zijn algemeenheid het biologisch leven negatief beïnvloeden. Een ander gevolg zou kunnen zijn dat de noodzakelijke kosten om de kustbescherming op haar huidig veiligheidsniveau te houden zouden verdubbelen. Hoewel dit scenario niet voor de hand ligt kan het niet worden uitgesloten.

Aan het eind van fase 1 heeft de CPSL-groep verscheidene aanbevelingen geformuleerd met betrekking tot beleid, management en onderzoek. De belangrijkste boodschap met betrekking tot beleid is dat, voor zover dit nog niet bestaat, er een integraal beleid ontwikkeld moet worden voor kustbescherming, natuurbescherming en de economische ontwikkeling van het kustgebied, daarbij inspeland op de gevolgen van een stijging van de zeespiegel en meer stormen. Een dergelijk beleid moet zich ook bezig houden met strategieën voor de communicatie met de gemeenschap over de te verwachten gevolgen en over de invoering van extra en nieuwe kustbeschermingsmaatregelen en -strategieën.

Toerisme en recreatie

Steef Engelsman

ANWB

Medeplichtig. *'Geen schadelijke winning of natuurvijandige scheepvaart. Klaar. Niet meer morrelen. Het forum erkent dat en zet daar een gezamenlijke handtekening onder. Wonen, toerisme en zelfs de visserij bieden kansen voor passende activiteiten en technieken.'*

De anderen. *'Mopperen is onterecht. Het gebied is onwaarschijnlijk mooi. En vrijwel alle partijen kunnen met het bijbehorende toerisme hun voordeel doen.'*

'Maar als het forum geen prioriteiten stelt, wordt dat een zeven.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

4.2.4 Vooruitblik

Tijdens fase 2 zal het werk van de CPSL-groep zich richten op de uitwerking van oplossingen voor integrale en duurzame kustbescherming zoals zand suppletie. De belangrijkste criteria zijn de veiligheidsaspecten en de ecologische effecten maar ander aspecten zoals kosten-baten en maatschappelijke acceptatie zullen ook bekeken worden. Bovendien moeten de oplossingen voor één deel van de Waddenzee (bijvoorbeeld barrière eilanden) geen negatieve gevolgen hebben voor andere gebieden (bijvoorbeeld het wad). Aangezien de beste oplossing sterk afhankelijk is van de toekomstige ontwikkeling van de Waddenzee (zie Figuur), zullen er twee scenario's worden toegepast namelijk (1) onder het omslagpunt en (2) boven het omslagpunt. De resultaten zullen beschikbaar zijn op de 10e Waddenzee Conferentie in de herfst van 2005.

4.2.5 Beleid en aanbevelingen

- Langetermijn interdisciplinair beleid voor kustbeschermingsstrategieën zou moeten worden ontwikkeld met als doel te anticiperen op the gevolgen van versterkte zeespiegelstijging en het stormklimaat;
- In dit verband wordt aanbevolen de bestaande kustlijn in de Waddenzeeregio in zijn algemeenheid te beveiligen en rekening te houden met de verschillende vormen van blootstelling van de kust bij het nemen van kustbeschermingsmaatregelen.
- Kustbeschermingsmaatregelen zouden moeten worden geïntegreerd in een alomvattend ruimtelijke ordeningsconcept en in GBKG teneinde niet-duurzame oplossingen te voorkomen;
- Beste Milieupraktijk (BEP) maatregelen voor duurzame kustbeschermingsstrategieën zouden moeten worden geëvalueerd en, op basis van deze evaluatie de meest relevante en haalbare maatregelen worden geselecteerd;
- Een communicatiestrategie moet worden ontwikkeld met als doel een discussie met de bevolking aan te gaan over de mogelijke toekomstige gevolgen van versterkte zeespiegelstijging en het invoeren van alternatieve kustbeschermingsmaatregelen;
- In dit verband loopt een project met betrekking tot kustbescherming en zeespiegelstijging (CPSL II) parallel aan het WSF project. Aanbevolen wordt de resultaten en aanbevelingen van CPSL II in beschouwing te nemen.

4.3 Veiligheid van de scheepvaart

4.3.1 Inleiding

Het scheepvaartverkeer in de zuidelijke Noordzee is intensief. De Waddenzee wordt in belangrijke mate beïnvloed door deze internationale activiteit. Voor de bescherming van dit kwetsbaar zeegebied is veiligheid van scheepvaart en schepen daarom buitengewoon relevant.

Tegelijkertijd zijn scheepvaart, zeemijnbouw en havenactiviteiten belangrijke economische activiteiten in de regio.

Het aanwijzen in 2002 van belangrijke delen van de Waddenzee als 's werelds vijfde en Europa's eerste Bijzonder Kwetsbaar Zeegebied (Particularly Sensitive Sea Area, PSSA Wadden Sea) was een belangrijke stap in het gezamenlijk Deens-Duits-Nederlands streven om de Waddenzee te beschermen tegen de gevolgen van scheepvaart. Het vormt een goed startpunt voor de verdere ontwikkeling van maatregelen om de veiligheid van de scheepvaart te bevorderen.

Erkendend dat, vergeleken met de meeste andere zeegebieden, in dit gebied reeds een hoge graad van veiligheid is bereikt en dat de loodsdiens in dezen zeer waardevol is, maakt het WSF zich toch zeer ongerust over de ingrijpende sociaal-economische en ecologische effecten die scheepsrampen en scheepvaart in het algemeen zouden kunnen hebben op het Waddenzeegebied. Voorts is het WSF bezorgd over de plannen om windturbineparken in zee te bouwen. Deze plannen vergen nieuwe afwegingen omtrent de veiligheid van de scheepvaart, met name een brede ruimtelijke ordeningsprocedure in het betrokken zeegebied.

Teneinde een overzicht te verkrijgen van de mate waarin internationale, EC, uni-, bi-, en trilaterale regels worden uitgevoerd en gehandhaafd, heeft het WSF het initiatief genomen tot de studie "De Waddenzee –maritieme veiligheid en de voorkoming van vervuiling door scheepvaart". Deze analyseert de bestaande maatregelen en de uitvoering van overeenkomsten inzake maritieme veiligheid en de voorkoming van vervuiling door schepen. De studie beoogde voorts aan te geven waar onvolledigheden schuilten in het reeds veelomvattend geheel van beschermingsmaatregelen in de zuidelijke Noordzee en het Waddenzeegebied. De studie werd door het WSF gebruikt als uitgangspunt voor de discussie en de formulering van de volgende aanbevelingen.

4.3.2 Doelstellingen en aanbevelingen

Om de maritieme veiligheid en vervuilingspreventie in het Waddenzeegebied in ruime zin (in feite de zuidelijke Noordzee) te verbeteren, benadrukt het WSF de behoefte aan nadere beschermingsmaatregelen. De WSF-aanbevelingen weerspiegelen de speciale beschermingsbehoeften van het gebied, zoals internationaal is erkend door de aanwijzing van de PSSA Waddenzee.

De WSF-aanbevelingen bestrijken de volgende onderwerpen:

- ruimtelijke ordening van offshore installaties en scheepvaart
- veiligheid ter zee en aan boord
- beheersing van noodgevallen
- illegale lozingen
- Havenstaatcontrole (Port State Control, PSC)

De volledige lijst met WSF-aanbevelingen (1-35) is opgenomen in **Appendix 1**.

Een aanpak op verschillende nationale en internationale niveaus verdient aanbeveling. Het opvolgen van deze aanbevelingen of gedeeltes daarvan wordt als belangrijk beschouwd voor het bereiken van het vereiste niveau van veiligheid en het voorkomen van verontreiniging. Het opvolgen van deze aanbevelingen zal leiden tot een verbeterde veiligheid in het gebied.

4.3.3 Prioritaire aanbevelingen

Het WSF vraagt bijzondere aandacht voor enkele van de aanbevelingen. Het WSF beschouwt maatregelen die eng aan het Voorzorgsprincipe gerelateerd zijn als meest relevant, gevolgd door maatregelen gerelateerd aan het vermijdingsprincipe en, voor het geval deze falen, maatregelen met betrekking tot bestrijding en beheersing van de schade. Het met voorrang uitvoeren van de volgende aanbevelingen wordt daarom bepleit:

Ruimtelijke ordening

Aanbeveling 1: de voorgenomen plaatsing van offshore installaties vergt nieuwe afwegingen inzake de veiligheid van de scheepvaart. Een trilatraal afgestemde ruimtelijke orderingsprocedure voor de Exclusieve Economische Zone (EEZ) moet in gang worden gezet en worden ontwikkeld, opdat het risico voor mens en natuur niet zal toenemen.

- De bedoelde offshore installaties behoeven een nieuw veiligheidsprotocol voor de scheepvaart, waarin voor bepaalde gebieden de stationering van extra bergingszeeslepers voor noodgevallen (Emergency Towing Vessels, ETV), de plaatsing van een radar ondersteund Automatisch Identificatie Systeem (AIS) en voor bepaalde gebieden de instelling van verkeersscheidingsstelsels (Traffic Separation Schemes, TSS) worden geregeld.

Natuur- en milieubescherming
Herman Verheij
Waddenvereniging

Keurmerk. *'Het forum is een vehikel om het nu en in de toekomst met elkaar eens te worden over dit gebied. Laten we elkaar aanspreken op de afspraken, op basis van saamhorigheid. Het commitment is ook een uiting van een identiteit die we gezamenlijk uitdragen.'*

De anderen. *'Er liggen behoorlijk concrete afspraken over duurzame visserij en landbouw. En dat met mensen die elkaar doorgaans het licht in de ogen niet gunnen. Een mooie prestatie.'*

'Ik geloof in het verhaal en het proces'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

- Voorts moeten in het voorbereidingsproces traditionele scheepvaartroutes en maritieme activiteiten in de beschouwingen worden betrokken, evenals de verruiming van veiligheidszones rond offshore installaties¹ en de behoefte aan luchtsurveillance.
- In dit gezamenlijk proces moet de integratie van milieu-, natuur- en economisch beleid alsook wetgeving inzake de Nederlandse EEZ voortvarender worden aangepakt.

Veiligheid van de scheepvaart

Aanbeveling 3: Het WSF verwelkomt de inspanningen om te komen tot effectieve scheepsverkeersleidings- en informatiesystemen (Vessel Traffic Management and Information Systems, VTMS) en stelt voor de systemen verder te ontwikkelen door de verschillende technieken te integreren en, met het oog op het Waddenzeegebied in ruime zin, samen te werken van Rotterdam tot het zeegebied ten noorden van Blavand (zie ook 1. ruimtelijke ordening)

- aanvullend benadrukt het WSF het belang van een gecoördineerde uitvoering van de EC-richtlijn 2002/59/EC (inzake monitoring en uitwisseling van informatie), Safe Sea Net, AIS netwerk en betreffende IALA² doelstellingen.

Havenstaatcontrole (Port State Control)

Aanbeveling 30: Het op elkaar afstemmen van Havenstaatcontrole procedures (b.v. checklists, interviews, interne kwaliteitseisen etc.) moet worden geïntensiveerd.

Wederzijdse bijstand bij noodgevallen

Aanbeveling 13: Het gemeenschappelijk Deens-Duits-Nederlandse reactieplan (DenGerNeth-Plan) dat de bilaterale overeenkomsten tussen de drie landen (DenGer- en NethGer-Plan) zal vervangen, moet zo spoedig mogelijk worden getekend teneinde een instrument te hebben voor trilaterale handeling in geval van ongevallen waarbij olie en andere gevaarlijke stoffen in de PSSA Waddenzee en aangrenzende wateren terecht kunnen komen.

Aanbeveling 14: Het WSF stelt voor een trilaterale werkgroep Kustwacht op te richten, om de mogelijkheden te onderzoeken van een gemeenschappelijke Kustwacht.

Beheersing van noodgevallen

Aanbeveling 15: Er moet tussen de Waddenzeestaten een strategisch noodbergingsprotocol komen met inachtneming van ontwikkelingen in de scheepvaart, scheepsgrootte en offshore installaties (zie ook 1, Ruimtelijke Ordening). In dit protocol moet ook het onderwerp standaardisatie (bijvoorbeeld m.b.t. afmetingen en manoeuvreereigenschappen) worden onderzocht. Voorts moet het protocol bevatten:

- Bij nieuw in de vaart te brengen bergingszeeslepers (Emergency Towing Vessels: ETVs) moet een adequate trekkracht* verzekerd zijn;
- Voldoende ETV-capaciteit moet 24 uur per etmaal beschikbaar zijn op strategische zeeposities met een maximum reactietijd (waarin de ETV het schip in nood bereikt) van twee uur;
- *In Duitsland gedefinieerd als: in overeenstemming met het huidig vermogen, tenminste 160 ton op het beting, 17,5 knopen tijdens de proefvaart en diepgang te reduceren tot 6m.
- *In Nederland zouden, naast de grote ETV 'Waker', aanvullende ETVs moeten worden geplaatst in de buurt van de Waddenzee en in de Zeeuwse delta.
- *Vanwege het toegenomen verkeer langs de Deense westkust, is de Deense regering gevraagd de stationering te overwegen van een ETV aan de westkust, of om op vast contract gespecificeerde ETV-capaciteit te huren die kan worden ingezet zodra scheepsrampen zich voordoen.
- Bovendien wordt geadviseerd de coördinatie van ETV-capaciteit in breder perspectief te verbeteren. Van Noorwegen, Denemarken, Duitsland, Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk moet worden gevraagd hun ETV-behoefte te coördineren en te besluiten tot het op strategische punten stationeren van ETVs in de gehele centrale en zuidelijke Noordzee.

Aanbeveling 22: Het WSF verwelkomt de stappen die door de drie Waddenzeestaten zijn gezet op weg naar de implementatie van de EC-richtlijn 2002/59/EC inzake vluchthavens (Places of Refuge, PoR) voor schepen in nood.

- Nationale protocollen inzake veilige redes en het benodigd materieel moeten trilateraal gecoördineerd, regelmatig heroverwogen en verder ontwikkeld worden.
- Lokale autoriteiten en het betrokken publiek moeten worden geïnformeerd over de werking van de protocollen en de mate waarin zij in de praktijk worden gebracht.

¹ In Duitsland geldt als minimale veiligheidsafstand tussen de buitengrens van een windmolenpark en bestaande TSSs een veiligheidsdrcirkel van 500m (volgens UNCLOS Art. 60) plus twee zee-mijl (overeenkomstig COLREG regel 10).

² IALA = International Association of Lighthouse Authorities

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'Degelijk en realistisch.'

Openheid. *'Met de Waddenzee moet je voorzichtig omspringen. Maar ze mag geen fort worden. Dat hoeft ook niet. Ik zie volop kansen in een een-tweetje tussen boeren en het toerisme. Duurzame producten, duurzaam genieten. Een extra inkomstenbron en gratis reclame. Voor zo'n totaalaanpak maak ik me sterk.'*

De anderen. *'Iedereen verdient een pluim. Vooral vanwege de grote expertise en het hoge niveau van discussie. Niet vanwege het commitment. Verschillen zullen blijven, maar zijn te verkleinen.'*

Toerisme en recreatie

Knud Hansen

Tidl. borgmester Højer

Landbouw

Kristen Fromsejer

De Danske Landboforening

Ruimte. *'Niet alleen de natuur heeft er een plek, ook de mens. Om te wonen en te werken. Natuurbescherming blijkt goed samen te gaan met groei van de economie en de ontwikkeling van het platteland. We zijn in staat geweest om over grenzen en meningen heen te kijken. Nu de overheden nog.'*

De anderen. *'De groenen hebben me verrast. Het debat was niet altijd even makkelijk. Maar het was eerlijk en de uitkomst gezamenlijk. Daar ben ik trots op.'*

'Een teken van vertrouwen in de regio en in elkaar.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

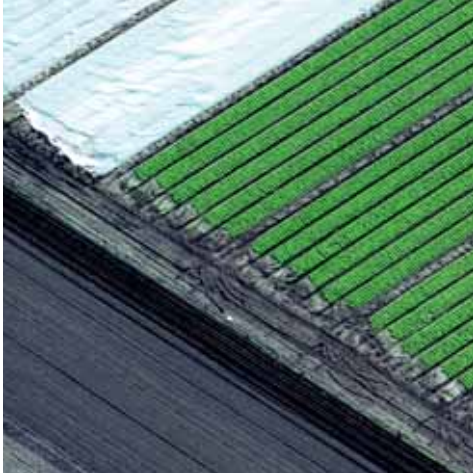

Sectorstrategieën

- Landbouw
- Visserij
- Energie
- Industrie en havens
- Toerisme

05.

5.1 Duurzame Landbouw

5.1.1 De Visie

Landbouw in de Waddenzee regio moet de mogelijkheid gegeven worden zich op een profitabele manier te ontwikkelen, daarbij terdege rekening houdend met

- de volledige verscheidenheid aan typische Waddenzee landschappen en landschapselementen (dijken, rivieren, terpen, etc.)
- de karakteristieke Waddenzee regio flora en fauna (ganzen, kievieten, etc.)

en bijdragend aan leefbare en dynamische plattelandsgemeenschappen.

5.1.2 De Strategie

Voor de realisatie van de Visie zal de volgende strategie worden gevolgd, die is gebaseerd op duurzame differentiatie en diversiteit van de structurele ontwikkelingen van de sector en de mogelijkheden voor het verbreden van de inkomensbasis door verbeterde dienstverlening en het vergroten van het productaanbod.

STRUCTUUR

1. Schaalvergroting

Schaalvergroting is een belangrijke voorwaarde voor het overleven van de meest landbouwbedrijven. Het leidt in het algemeen tot een hogere efficiëntie en kan ook milieueffecten verminderen.

Schaalvergroting moet plaatsvinden in balans met het typische Waddenzee landschap, sociaal acceptabel zijn, conflicten met toerisme vermijden en biodiversiteit en milieukwaliteit respecteren.

2. Ruimtelijke aanpassing: landbouw in daarvoor geschikte gebieden

Teneinde de efficiëntie van de landbouw te verhogen en dus de inkomensituatie te verbeteren en de milieu-Invloeden te verminderen, moet de landbouw voor zover mogelijk, worden uitgevoerd in gebieden die het best zijn geëigend voor dit doel, onder andere op grond van bodemkwaliteit en waterbeheersing.

3. Dynamische landelijke gemeenschappen

De ontwikkeling van de landbouw is een vitaal element voor dynamische landelijke gemeenschappen op de eilanden en het vasteland en omgekeerd.

4. Lokale samenwerking

Lokale samenwerking tussen boeren op het gebied van productie, dienstverlening en toegevoegde waarde zal de efficiëntie verhogen, risico's spreiden en het aantal mogelijkheden voor verbreding van de inkomensbasis verhogen.

VERBREIDING VAN DE DIENSTVERLENING

5. Natuur- en landschapsbeheer

Natuurbeheer en landschapsbeheer door boeren of coöperaties van boeren worden als potentieel goede opties beschouwd voor het genereren van additionele inkomsten. Voorwaarde is dat er voldoende lokale samenwerking tussen boeren is en dat er goede contracten met de verantwoordelijke overheid zijn.

6. Toerisme, recreatie en directverkoop

Toerisme, recreatie en directverkoop kunnen aanvullende inkomsten voor boeren genereren, gesteld dat deze activiteiten geprofessionaliseerd en regionaal gecoördineerd worden.

De uiteindelijke bijdrage aan de inkomsten van de boeren zal sterk afhangen van de locatie van de boerderij, maar het actief creëren van boerderijgebonden attracties vermindert deze locatieafhankelijkheid.

VERBREDING VAN DE PRODUCTIE

7. Producten geproduceerd met weinig medicijnen en pesticiden

Producten uit de reguliere landbouw met hoge kwaliteit, dat zijn producten geproduceerd met weinig of geen medicijnen en pesticiden en op diervriendelijke wijze, worden financieel ondersteund door de regelingen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid.

8. Biologische producten

Verwacht wordt dat er in de toekomst een marktsegment voor biologische producten zal zijn. De grootte van dit segment zal sterk afhangen van de houding van de consument, de ontwikkeling van de welvaart en ondersteuning en promotie door de overheid.

9. Toegevoegde waarde

Toegevoegde waarde aan bulkproducten, onder andere de eigen productie en verkoop van kaas, eieren, brood etc., kan aanvullende inkomsten genereren, vooral in combinatie met toerisme en recreatie en in het kader van lokale samenwerking (meer product diversiteit, gezamenlijk verkoop-punt). Promotie van en een keurmerk voor regionale producten zijn in dit verband ook relevant.

10. Energie

Het opwekken van energie (vooral de eigen voorziening d.m.v. biogas, wind- en zonne-energie) zullen bijdragen aan het inkomen van boeren.

11. Waddenzee keurmerk

Een keurmerk voor Waddenzee producten kan relevant zijn voor de strategie van de sector maar bergt nog veel onzekerheden in zich. Daarom moeten de haalbaarheid en toegevoegde waarde van een Waddenzee keurmerk worden onderzocht in een project (zie onder).

Industrie en havens

Hans Haerkens

VNO-NCW Noord

Geen angst. *'De verstandhouding deugde. Een level playing field. Er ligt geen vrijbrief voor roekeloze economische ontwikkeling. Evenmin voor het dichttimmeren van de Wadden. Bedrijven, vissers, landbouwers gaan al bewust met het kostbare gebied om. Wel vraagt het rapport op onderdelen om meer duiding. Daar zet ik me graag voor in.'*

De anderen. *'Voorheen was in de Waddendiscussie vooral het tromgeroffel van milieuorganisaties te horen. Nu luisteren verschillende stakeholders binnen en buiten het publieke domein beter naar elkaars overwegingen. Dat is winst.'*

'Na een moeizame start toch positief resultaat.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.1.3 Belemmeringen

De implementatie van een duurzame strategie voor de landbouw zou kunnen worden belemmerd door

- Onvoldoende ruimte voor processen vanaf de basis;
- Beschermingsregels en regelingen die van toepassing zijn in de Waddenzeeregio;
- Ontbreken van een 'level playing field': grote verschillen tussen landen wat betreft regels en regelingen voor dezelfde aangelegenheden;
- Onvoldoende betrouwbaarheid en haalbaarheid van natuurbeheerscontracten en -regelingen (financiering, perspectief);
- Onvoldoende inzicht en bewustzijn van de kosten en baten voor de maatschappij van beleid en programma's die van invloed kunnen zijn op landbouw-natuurbeheersprogramma's en natuurbeschermingsprogramma's;
- Geen geaccepteerde gezamenlijke definitie van Waddenzee regio specifieke flora en fauna
- Waterbeheersproblemen voor landbouw in het achterland als gevolg van bodemdaling (door gaswinning, zeespiegelstijging en het feit dat nieuw sediment alleen aan de zeezijde van de dijken wordt afgezet);
- In sommige gevallen onvoldoende onderhoud aan geulen en riviermonden in de Waddenzee waardoor problemen met wateroverlast in het achterland ontstaan.

5.1.4 Aanbevelingen

Om de bovengenoemde belemmeringen uit weg te nemen en de weg vrij te maken voor een duurzame landbouwstrategie, wordt het volgende aanbevolen

Structuur

- Evaluatie van de ontwikkelingen met betrekking tot schaalvergroting (inclusief de effecten) in de afgelopen 20 jaar en het gebruiken van de resultaten van de evaluatie voor ruimtelijke ordeningsplannen. Door te anticiperen op toekomstige ontwikkelingen op het gebied van schaalvergroting kunnen duurzaamheidsdoelen in de Waddenzee Regio gehaald worden. Dit heeft betrekking op de efficiëntie van de landbouw op het vergroten van de werkgelegenheid en het verbeteren van de biodiversiteit op regionaal niveau.

- Het stimuleren en ondersteunen van lokale samenwerking tussen boeren door het aanmoedigen van ondernemerschap, het verhogen van het bewustzijn van de voordelen van lokale samenwerking, en ondersteuning door regionale bestuurders van infrastructuur en onderwijs. Gebruik in dit verband het modulatie-instrument van het GLB voor het verbeteren van de landbouw.
- Ontvolking van de Waddenzeeregio zal voornamelijk en in de eerste plaats een negatieve invloed hebben op de leefbaarheid van de gemeenschappen op de eilanden en de plattelandsgebieden op het vasteland. Voor een gezond ontwikkelingsperspectief is het nodig initiatieven te nemen en te ondersteunen waarin de landbouw en andere commerciële activiteiten bepaalde privileges en vooruitzichten worden geboden, waarbij rekening wordt gehouden met natuurlijke en culturele factoren en deze worden gerespecteerd.
- Landbouw op de Waddeneilanden wordt beperkt door de geringe beschikbare ruimte en beperkingen die voortvloeien uit landschaps- en natuurbeschermingsregelingen. Er zijn bovendien problemen met het op de markt brengen van lokale producten door de geringe grootte van de eilanden. Voor het overleven van de landbouw op de eilanden en het verbeteren van de randvoorwaarden voor eilandboeren zijn administratieve ondersteuning en compensatieregelingen nodig.
- Het verbeteren van de condities voor ontwatering ten behoeve van de landbouw in het Waddenzee achterland, terdege rekening houdend met natuurwaarden. Hier bestaan problemen als gevolg van sedimentatie in de Waddenzee, in combinatie met een toegenomen grondwaterstand en periodieke overstromingen als gevolg van klimaatveranderingen.

Dienstverlening

- Het verstrekken van meer en duurzame financiële ondersteuning voor natuur- en landschapsbeheer
- Het verbeteren van mogelijkheden en ondersteuning van initiatieven voor aanvullende activiteiten door en inkomsten voor boeren (b.v. agrotourisme)
- Evaluatie van natuurbeschermingsprogramma's en het gebruiken van de uitkomsten daarvan voor het verbeteren van de programma's.
- Gebruik de resultaten en voorstellen van lokale en regionale projecten (Leader+, modelregio's Uthlande, Ostfriesland, Bremen) in nationaal en trilateraal beleid

5.1.5 Projecten

De volgende projecten worden als relevant voor het specificeren van de strategie beschouwd

- Bestandsopname en evaluatie van overbodige en/of onnodige beschermingsregels en regelingen, inclusief nationale verschillen, met het doel de condities voor zowel boeren als de natuur te verbeteren.
- Bestandsopname en evaluatie van product keurmerken in de Waddenzeeregio (welke zijn succesvol, welke niet en waarom)
- Het uitwerken van de strategie voor een pilootgebied
- Bestandsopname en evaluatie van Waddenzeeregio specifieke flora en fauna, inclusief een bestandsopname en evaluatie van bestaande natuurbeheersplannen.
- Een analyse van de kosten en baten van beleid en programma's die van invloed kunnen zijn op landbouw-natuurbeheersprogramma's en natuurbeschermingsprogramma's.
- Het onderzoeken van mogelijkheden voor ontwatering en ander landgebruik van laaggelegen land met betrekking tot toenemende zeespiegelstijging en toekomstige kustbeschermingsopties.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'De overeenstemming is pas robuust als overheden ze overnemen.'

Consensus. *'Er is een gezamenlijke opvatting: het is hier geen openluchtmuseum. Mensen moeten een boterham verdienen. Dat betekent een pas op de plaats van natuur en milieu. Maar ook het uitbannen van bedreigingen van buitenaf. We scoren geen punten met zo'n algemeen statement. Maar van daaruit kunnen we spijkers met koppen gaan slaan.'*

De anderen. *'Scheepvaart springt eruit. Economisch belangrijk, maar ook gevaarlijk. Kijk naar zo'n olietanker voor de Spaanse kust. Eén ongeluk en de hele regio is het haasje. Dus goed waarschuwen en controleren.'*

Toerisme en recreatie

Martin Loos

NNWB

5.2 Duurzame visserij

5.2.1 De Visie

- Een gezond, dynamisch ecosysteem
- Langetermijn winstgevende visserij
- Behoud van arbeidsplaatsen en toegevoegde waarde in de regio

5.2.2 De Strategie

1. Geïntegreerd bestandsbeheer

Visserij in de Waddenzee en de aangrenzende kustzone zal moeten worden gebaseerd op Geïntegreerd Beheer van Bestanden.

De doelen van Geïntegreerd Bestandsbeheer zijn het reduceren van invloeden op het ecosysteem en het garanderen van de reproductie van de bestanden.

Geïntegreerd Bestandsbeheer zal zoveel mogelijk gebruik maken van langtermijn vergunningen en flexibele regels en regelingen, afgestemd op de dynamiek van het Waddenzee ecosysteem, met respect voor en in harmonie met de natuur.

De kennisbasis voor Geïntegreerd Bestandsbeheer moet zijn afgeleid van trilaterale onderzoeksprogramma's, trilaterale uitwisseling van relevante informatie, trilateraal vergelijkbare methode voor het schatten van bestandsgrootte en trilateraal geharmoniseerde monitoring.

2. Langetermijn perspectief

Een langetermijn perspectief is een eerste vereiste voor het overleven van de sector. Innovatie is alleen mogelijk met een langetermijn perspectief.

Voorwaarden voor een langetermijn perspectief zijn langetermijn vergunningen en een verbetering van het imago van de sector.

Langetermijn vergunningen moeten een centraal element van geïntegreerde bestandsbeheersplannen zijn.

De verbetering van het imago houdt in het verhogen van het lokale draagvlak, onder andere door behoud en verhoging van toegevoegde waarde in de regio en door het veiligstellen van cultuurhistorische visserij-elementen.

3. Keurmerk

De positie van Waddenzee visserijproducten zal worden versterkt door het invoeren van een Waddenzee keurmerk. De identiteit van de regio zal profiteren van een dergelijke aanpak.

4. Diversificatie

De sector zal streven naar diversificatie en aanpassing van de vangstintensiteit aan de vangstmogelijkheden, beide in het kader van Geïntegreerd Bestandsbeheer.

Dit betekent dat op verschillende soorten wordt gevestigd met vaartuigen die hiervoor het meest geschikt zijn (in termen van goede winst en geringe ecosysteem invloeden).

Gemengde vergunningen voor kleinschalige visserij, ingebed in geïntegreerde bestandsbeheersplannen zijn nodig voor diversificatie.

Ook regionale verwerking and regionale verkoop zullen bijdragen aan diversificatie van de keten vangst-verwerking-marketing.

5. Organisatie

Het bevoordelen van nationale en trilaterale organisaties van visproducenten in producentenorganisaties is een eerste vereiste voor Geïntegreerd Bestandsbeheer. In dit verband is het instrument van 'extension de regime' dringend benodigd.

6. Faciliteiten

Goede faciliteiten in alle huidige visserijhavens op het gebied van infrastructuur, opleiding en training (binnen de gehele keten), hygiënische controlefaciliteiten, havenontvangstinstallaties en aanverwante diensten (scheepswerven, bevoorrading etc.), zijn een basale voorwaarde voor langetermijn perspectieven voor de sector.

7. Innovatie

Innovatie is noodzakelijk om ecologische invloeden te verminderen en winsten te verbeteren en dus een essentieel element van duurzaam vissen. Innovatie is alleen mogelijk met passende financiële en administratieve ondersteuning. Innovatie moet worden uitgevoerd in een trilateraal kader.

8. Beste milieupraktijk

De sector zal Beste Milieupraktijk toepassen op schepen en in havens. Dit betreft Beste Milieupraktijk voor varen, vissen en verwerken.

5.2.3 Belemmeringen

De visserij in de Waddenzee en de kustwateren wordt in hoge mate bepaald door voorwaarden gesteld door lokale, regionale, nationale en internationale autoriteiten.

De implementatie van een duurzame visserijstrategie wordt momenteel belemmerd door:

- Onnodige, statische en te gecompliceerde regels en regelingen die onnodige verliezen van materiaal en een hoge administratieve last veroorzaken;
- Geen mogelijkheden voor marktregulering door producentenorganisaties, ook niet met het oog op natuurbehoudoelstellingen;
- Onvoldoende of ontbrekende langetermijn perspectieven, vooral als gevolg van kortdurende vergunningen;
- Onvoldoende ondersteuning door lokale en regionale autoriteiten van lokale en regionale economische ontwikkelingen;
- Toenemende gebruikersconflicten die resulteren in het verlies van visgronden.

Energie

Wim Groenendijk

Nogepa

Fundering. *'De visie op duurzame ontwikkeling wordt breed gedragen. Acties moeten die visie nu mogelijk maken. De mogelijke gaswinning uit de Waddenzee was een heet maatschappelijk hangijzer. En is dat nog steeds. Alleen praten we vanaf nu over hoe er gewonnen gaat worden. Dat we de reserves moeten aanspreken, staat vast. Maar zowel economie als ecologie kunnen daarbij winnen.'*

De anderen. *'Duurzame ontwikkeling staat of valt met een sluitend economisch verhaal. Het succes zit 'm in integratie. Combineer bijvoorbeeld het gebruik van duurzame energie met toerisme. Zo kunnen sectoren elkaar versterken.'*

'Goede basis om op verder te bouwen.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.2.4 Aanbevelingen

Om de bovengenoemde belemmeringen uit de weg te ruimen en de weg vrij te maken voor een duurzame visserijstrategie, worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Een politieke verplichting tot het bieden van langetermijn perspectieven voor duurzame visserij in de Waddenzee en toepasselijke compensatie voor verlorengedane visgronden.
- Het faciliteren van een trilateraal platform bestaande uit de visserijsectoren, de verantwoordelijke autoriteiten en natuurbeschermingsorganisaties, met het doel relevante aspecten van Waddenzeevisserij te bespreken.
Voor garnalenvisserij houdt dit onder andere in visserij-inspanning in relatie tot markt vraag, ecologische effecten van bijvangst en effectieve marktregulatie.
Voor schelpdiervisserij houdt dit onder andere in het schatten van bestanden, het schatten van voedselbehoefte van vogels en de uitwisseling van ervaringen met bestandsbeheersplannen.
- Langetermijn, op bestandsbeheer gebaseerde managementplannen, gebaseerd op flexibele langetermijn vergunningen, waarin rekening wordt gehouden met de Waddenzee beschermingsdoelen en die zijn afgestemd op de dynamiek van het systeem, en voor kleinschalige visserij, gemengde vangstvergunningen.
- Voldoende mogelijkheden voor kleinschalige bedrijven met gemengde vangstvergunningen als een bijdrage aan de diversificatie van de visserij.
- Harmonisatie en optimalisatie van regels en regelingen (onder andere met betrekking tot de implementatie van de Habitat Richtlijn, kwaliteitscontrole en hygiëne).
- Mogelijkheden voor het uitvoeren van innovatieve piloot projecten voor het verbeteren van de visserij efficiëntie en vermindering van invloed op het ecosysteem
- Het bevoordelen van trilaterale producentenorganisaties die verantwoordelijk zijn voor bestandsbeheer en het instellen van het instrument 'extension de regime' in alle Waddenzee staten.
- Het faciliteren en stimuleren van een integrale marketingstrategie voor Waddenzeeproducten.
- Actieve ondersteuning van traditionele visserij door lokale en regionale autoriteiten, voornamelijk met betrekking tot faciliteiten voor hygiënische controle en plaatselijke verkoop.
- Het instellen van een trilateraal fonds voor onderzoeksprojecten en de uitwisseling van trilaterale informatie, gezamenlijk gefinancierd door de sector en de verantwoordelijke autoriteiten.

5.2.5 Projecten

- Een inventarisatie en evaluatie van visserij-relevante faciliteiten in alle Waddenzee visserijhavens.
- Een inventarisatie en evaluatie van alle relevante regels en regelingen (inclusief veiligheidsstandaards) en een analyse van nationale en regionale verschillen in implementatie en uitvoering.
- Een onderzoek naar de bijvangst in de garnalenvisserij en de effecten daarvan, onder andere in relatie tot de visserij-inspanning. De studie moet zich tevens bezighouden met het zoeken naar mogelijkheden om bijvangst te verminderen.
- Een onderzoek naar de mogelijkheden van promotie van Waddenzeeproducten, inclusief een vergelijking van huidige keurmerksystemen

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'Het grensoverschrijdende is bijzonder, de inhoud niet.'

Gemeenschappelijk. *'In mijn eigen achterban klinken kritische geluiden. Het wantrouwen is begrijpelijk, als je kijkt naar hoe natuur is behandeld. Ik vreesde eerst ook dat veel belangengroepen zouden twijfelen aan de bescherming van het gebied. Maar inmiddels groeit het Waddenzee-gevoel. De drielanden-aanpak heeft ons dichterbij elkaar gebracht. Ik wil dit wel voortzetten.'*

De anderen. *'Er was een heftige discussie over visserij. De neuzen staan nog niet helemaal dezelfde kant op. Maar grenzen aan de vangst zijn beter geaccepteerd.'*

Natuur- en milieubescherming

Holger Wesemüller

WWF & EUROPARC Deutschland

Regionale overheid

Patrick Poelmann

Nederlandse Waddenzee Provincies

Verbintenis. *'Geven en nemen. Erkenning van elkaars problemen. En bedenken hoe je kunt samenleven. Het rapport geeft een goed kader waarbinnen we aan de slag kunnen. Hoe je het wendt of keert; je komt elkaar tegen. Ondernemers en beschermers. Met in onze hand een agenda voor de toekomst.'*

De anderen. *'De mechanische kokkelvisserij is geschrappt, maar niet door het Forum. Het was niet makkelijk om daar superscherpe keuzes te maken. Toch is er winst geboekt die we nu moeten verzilveren.'*

'De rest van de punten moeten nog verdiend worden.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.3 Duurzame energie in de Waddenzeeregio

5.3.1 De Visie

- Energiebesparing met meer dan 20% van de totale consumptie binnen 20 jaar
- Verhogen van energie efficiëntie (omzetting, verwerking)
- Voorkeur voor duurzame energie en gas als primaire energiebronnen
- Het zekerstellen van energieverzorging voor de maatschappij
- Energieopwekking en –winning in de Waddenzeeregio in harmonie met de veerkracht van het kwetsbare ecosysteem
- De Waddenzeeregio als demonstratiegebied voor duurzaam energiegebruik

5.3.2 De Strategie

Teneinde toe te werken naar de visie, legt de strategie voor de energie-sector de nadruk op die elementen die het meest specifiek zijn voor de Waddenzeeregio (WZR), namelijk windenergieproductie en de winning van koolwaterstoffen. Andere hernieuwbare energiebronnen en LNG (liquid natural gas) zijn ook belangrijk voor andere sectoren en gedeeltelijk voor de WZR maar spelen nog geen grote rol. WKK (Warmte-kracht-koppeling) en energiebesparing zijn meer algemene energieaspecten, maar zeer relevant voor de energiemarkt.

1. Windenergie productie in de waddenzeeregio

Windenergie heeft een aanzienlijk aandeel in de elektriciteitsproductie in de WZR. Het is een nog groeiende markt gebaseerd op een beproefde technologie. In aanvulling op het gebruik van windenergie aan land worden momenteel offshore windparken gepland die, voor het geval ze gerealiseerd worden, de installatie van diverse faciliteiten nodig maken, zowel aan land als offshore. Geïntegreerde planning is een voorwaarde om alle noodzakelijke activiteiten volgens beste milieupraktijk uit te voeren en milieu-invloeden te minimaliseren. Bovendien is coördinatie en samenwerking met andere sectoren (vooral visserij en scheepvaart) noodzakelijk om conflicten te voorkomen. Omdat de ontwikkeling van hernieuwbare energiebronnen ook een nationaal doel is, moeten subsidies voor windenergie gelijk worden verdeeld over alle consumenten.

2. Winning van koolwaterstoffen in de waddenzeeregio

Een aantal olie- en gasreserves in de Waddenzeeregio worden als winbaar beschouwd in de komende 20 tot 30 jaar. In de Nederlandse Waddenzeeregio is een gasvoorkomen van ongeveer 35 miljard m³, wat overeenkomt met het Nederlandse verbruik gedurende een jaar. De winning van olie in de Duitse Waddenzee voorziet in ongeveer 2% van het totale Duitse oliegebruik en is een kleine bijdrage aan de strategie om minder afhankelijk van importen te worden. Indien olie en gas wordt gewonnen in de kwetsbare Waddenzee dan dient dit te gebeuren volgens de hoogste technologische standaards en beste milieupraktijk. De gebruikte kennis en technieken zijn een waardevolle hulpbron die geëxporteerd en in andere landen gebruikt kan worden.

3. Zonne-energie en biomassa als hernieuwbare energiebron

De belangrijkste recente vorm van zonne-energie zijn warmwater collectoren. Zonnecellen voor het opwekken van elektriciteit zijn een beschikbare technologie, maar nog relatief duur. Grote technologische doorbraken worden verwacht. De technologie om biomassa te gebruiken voor energieopwekking is beschikbaar en moet verder worden verbeterd. Nieuwe installatie kunnen bijdragen aan het verkleinen van de hoeveelheid organisch afval en aan reductie van emissies in de landbouwsector.

4. Constructie van lng terminals

Vloeibaar natuurlijk gas (liquid natural gas: LNG) werd gedurende vele jaren gezien als weinig meer dan een manier om gas te leveren aan markten waar de voorziening per pijplijn niet haalbaar was. Nu zien de betrokkenen het als een mogelijkheid om te voorzien in de groeiende globale gasbehoefte. Europa wordt gezien als een significant groeiende markt. De verwachte tekorten in de gasvoorziening aan de USA en Europa, samen met afnemende kosten voor LNG, zouden LNG op dit ogenblik tot een aantrekkelijk product kunnen maken.

5. Uitbreiding van de ontwikkeling van gekoppelde warmtekracht systemen

Warmte-Kracht-Koppeling (WKK), ook bekend als co-generatie, is een efficiënte, schone en betrouwbare manier om kracht en warmte te genereren door middel van één energiebron. Door het recirculeren van afvalwarmte halen WKK systemen typische effectieve elektrische energie-efficiënties van 50 tot 70%, een dramatische verbetering ten opzichte van de gemiddelde 33% efficiëntie van conventionele fossiele energiecentrales. WKK kan substantieel bijdragen aan energiebesparing in het algemeen. Het is daarom nodig dat er meer bewustzijn over dit systeem komt. (Andere energiebronnen zoals kernenergie en waterkracht zijn ook in beschouwing genomen. Deze zijn echter niet specifiek relevant voor de WZR en zijn niet zo belangrijk voor een haalbare energiestrategie als WKK en energiebesparing).

6. Implementatie van beleid voor energiebesparing en efficiëntieverhoging

Energiebesparing is zowel algemeen als voor de WZR een zeer belangrijk onderdeel van het duurzame gebruik van beschikbare hulpbronnen, voor de reductie van broeikasgassen en het voorkomen van milieuvcontreiniging.

Energiebesparing houdt onder andere in:

- Besparingen door consumenten gericht op een reductie van meer dan 20% van de totale huishoudelijke consumptie.
- Energiebesparingen in woonblokken en dienstencentra;
- Energie audits, benchmarking en keurmerken (voor de industrie) dragen bij aan besparingen;
- Belastingen, subsidies en vereenvoudigde regelgeving zijn ook onderdeel van energiebesparingsbeleid.

Regionale overheid

Olaf Bastian

Kreis Nordfriesland

Vertrouwen. *'In het begin was het ijs niet zo dik. Maar gaandeweg groeide het vertrouwen. Het is gelukt om gezamenlijke doelen en aanbevelingen te formuleren. Maar we mogen niet bijplannen en studies blijven steken. Het forum bood een platform én een netwerk. Laten we dat voor onze toekomst blijven gebruiken.'*

De anderen. *'Veiligheid op zee kun je natuurlijk niet van achter de landsgrenzen regelen. Wanneer daar iets misgaat, zijn we allemaal slachtoffer. Preventie is goedkoper dan opruimen.'*

'Het kan allemaal wat scherper.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.3.3 Belemmeringen

- De geringe kennis van de voordelen en de effecten van offshore windparken op activiteiten van andere sectoren en op het milieu, vertragen het plannings- en implementatieproces.
- Er bestaat geen algemeen concept voor de opslag van door offshore windinstallaties opgewekte energie en voor het transport van die energie naar de klanten.
- Koolwaterstoffen maken een belangrijk deel uit van de energievoorziening. Het is ingewikkelder en duurder koolwaterstoffen in de Waddenzee te winnen dan elders vanwege de regelingen voor de Waddenzee en de publieke angst voor olievervuiling.

5.3.4 Aanbevelingen

Windenergie

- Offshore windparken moeten uitsluitend buiten de 12 mijlszone geïnstalleerd worden.
- Voordat grootschalige offshore windenergieparken worden geïnstalleerd moet een zorgvuldige evaluatie (kosten-baten, effecten, technologische verbeteringen, energietransport naar het vasteland, etc.) door middel van pilootprojecten op afgelegen offshore locaties worden uitgevoerd.
- Er moet gepaste aandacht worden geschonken aan veiligheidsstandaards voor het runnen van windparken, voor de scheepvaart en voor andere activiteiten.

Koolwaterstoffen

- Voor het geval naar olie- en gasbronnen in het Waddenzee Samenwerkingsgebied wordt geboord, moeten de productieactiviteiten worden uitgevoerd van buiten de Waddenzee, [voor zover technisch en economisch mogelijk en zonder significante effecten op het milieu]³.
- Te erkennen dat het gebruik van bestaande installaties en infrastructuur in de nabije toekomst vanuit economisch gezichtspunt essentieel is.
- Gebruik de ervaringen opgedaan door de exploratie- en productieindustrie en de toeleveringsbedrijven bij het toepassen van beste milieupraktijk in de Waddenzeeregio, voor de export van technologie.

Zonne- en biomassa energie

- Het bevorderen en ondersteunen van zonne-energie, in het bijzonder in toeristische gebieden van de WZR. Daarmee kan het gebruik van alternatieve energiebronnen gedemonstreerd worden en een bijdrage geleverd worden aan de duurzame ontwikkeling van afgelegen gebieden in de WZR.
- Een evaluatie uit te voeren van het potentieel voor het opwekken van energie uit biomassa in de WZR. Hiervan kan ook de agrarische sector profiteren.
- Het opstellen van regels voor de ontwikkeling van zonne-energie met het doel wildgroei te voorkomen.

5.3.5 Projecten

Ter ondersteuning van de strategie wordt de uitvoering van volgende projecten aanbevolen:

- Een studie waarin alle bestaande relevante gegevens over offshore windparken worden verzameld en samengevat. Dit houdt in perspectieven voor een markt voor hernieuwbare energie, kosten-batenanalyse, ruimtelijke planning in de EEZ, benodigde technische faciliteiten, aansluiting op het netwerk aan land, risico analyses, conflicten met andere sectoren en met het milieu.
- Een studie naar de mogelijkheden voor het gebruik van zonne-energie en mogelijke andere vormen van duurzame energie in toeristengebieden, inclusief een inventarisatie van bestaande initiatieven.
- Een studie naar de haalbaarheid van het genereren van energie uit biomassa in de WZR en de mogelijkheden voor extra inkomsten voor lokale boeren.
- Het ontwikkelen van een computer-animatiemodel om de ruimtelijke planning van energie-installaties te visualiseren, met de optie dit naar andere sectoren en voor de gehele WZR uit te breiden.

³ Tekst tussen haken ondersteund door de meerderheid in het Forum. De natuur- en milieuorganisaties zijn principieel tegen olie- en gaswinning in beschermde natuurgebieden van hoge kwaliteit, zoals de Waddenzee. Zij zijn van mening dat onder geen enkele voorwaarde kan worden toegestaan dat zulke operaties significante effecten hebben op het milieu, zoals verontreiniging, bodemdaling en daarmee gepaard gaande erosie, en de aanwezigheid van industriële installaties temidden van anderszins onbedorven en prachtige landschappen.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

*'Er zijn flink wat ravijnen
overwonnen'*

Erkenning. *'Scheepvaart is en blijft belangrijk voor het Waddenzeegebied. De aanbevelingen daarover zijn helder: ook een kleine haven als Esbjerg telt mee in het transport van goederen richting de rest van de wereld. Het is een relatief snelle en veilige manier van vervoer met voldoende capaciteit. Ik ben blij dat die rol erkend is.'*

De anderen: *'Kustbescherming verdient ieders aandacht. Een goed trilateraal monitorsysteem kan daarbij helpen. Dat zullen natuurbeschermers vinden, maar het heeft ook onze prioriteit.'*

Industrie en havens
Henning Nørgaard
Esbjerg Havn

Nederlandse Waddenzee gemeenten
Joke Geldorp-Pantekoek
Gemeente Texel

Schakels. *'Bruggen slaan. Dat hebben we vooral gedaan. Tussen betrokken belangengroepen. En tussen de forumleden en de bevolking. De eilanders willen hun gevoelens bijvoorbeeld vertaald zien in politieke besluiten. Dat dit kan lukken, bewijst het rapport. Overtuigend, op basis van argumenten.'*

De anderen. *'Landbouw, visserij, toerisme. Ieder heeft z'n succesje. En zich van z'n plek verzekerd. De Waddenzee is een levend monument. Dynamisch, net als z'n bewoners.'*

*'De hogere overheden moeten de
echte spijkers met koppen slaan.'*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.4 Duurzame industrie en havens

5.4.1 De Visie

- Volledige werkgelegenheid in de Waddenzeeregio
- Clusteren van industrie
- Specialisatie in productie en marketing van kwaliteitsproducten en diensten
- Waddenzeehavens die kunnen concurreren met havens buiten het gebied
- Optimale havencapaciteit en samenwerking in de Waddenzeelanden

5.4.2 De Strategie

1. Het initiëren van het clusteren van wederzijds afhankelijke grootschalige industrieën en het aantrekken van gerelateerde dienstverlening

Concentratie van met elkaar verbonden bedrijven, gespecialiseerde toeleveranciers, firma's in gerelateerde industrieën en geassocieerde R&D instituten, die met elkaar in competitie zijn maar ook samenwerken. Direct daaraan gerelateerd is de ontwikkeling en het gebruik van logistieke systemen met betrekking tot het opereren van industrieën, dienstverlening en hun infrastructuur. In dit verband zijn havens niet alleen belangrijke logistieke centra en poorten voor de wereldhandel. Zij hebben zich ook ontwikkeld tot buitengewone industriële centra. Zij moeten worden gebruikt als kristallisatiepunten voor nieuwe industrieën.

Clusters hebben synergistische voordelen door gedeelde faciliteiten en diensten. Voorbeelden zijn de concentratie van chemische industrie in havenlocaties (zoals Eemshaven, Wilhelmshaven, Nordenham, Stade Brunsbüttel) met nauwe verbindingen aan krachtcentrales en raffinaderijen.

In veel gevallen hebben grootschalige industrieën met groot economisch belang een hoge energiebehoefte. Hiermee moet rekening worden gehouden bij een duurzaam ontwikkelingsconcept voor de Waddenzeeregio.

2. Het versterken en stimuleren van investeringen van/in de gespecialiseerde voedselsector van de waddenzeeregio (bijvoorbeeld visindustrie, kwaliteitslandbouwproducten).

De voedselindustrie is de op één na meest belangrijke industriële sector in de Waddenzeeregio, maar er wordt een sterke afname van het aantal banen verwacht in de toekomst. De belangrijkste producten zijn melkproducten, vlees, vis, diepvries producten, thee en koffie.

De voedselindustrie, inclusief de voedselproducerende subsectoren, heeft nauwe banden met de landbouw en visserij en is meer of minder gericht op de regio.

Er zijn perspectieven voor segmenten zoals diepvries en 'gemaksvoedsel', regionale kwaliteitsproducten en nieuwe producten, ook op het gebied van biotechnologie.

3. Verder ontwikkeling van de kwaliteitsmetaalindustrie (productie en verwerking), constructie en verwante diensten (windturbines, auto's, vliegtuigen, schepen, offshore industrie etc.)

Dit is de belangrijkste sector in de Waddenzeeregio en omvat constructie, metaalverwerking en de productie van metaalproducten. De belangrijkste deelsectoren zijn de luchtvaart, voertuigen, scheepsbouw en windenergie. In vergelijking met de chemische industrie zijn de bedrijven soms

klein of middelgroot. Hoewel de werkgelegenheid in de sector afneemt is de omzetontwikkeling positief. De constructiesector heeft goede groeiperspectieven.

4. Het aantrekken van nieuwe havengebonden activiteiten, zoals de milieuvriendelijke sloop van schepen, gespecialiseerde scheepswerven en het terugwinnen van metaal

Milieuzorg zou kunnen leiden tot een groeiende markt voor het milieuvriendelijk slopen van schepen, zoals enkelwandige tankers, oude vrachtschepen en marineschepen (green ship wrecking). Dit kan ook voordelen opleveren bij het hergebruik van dure grondstoffen. De EU zal strikte condities opleggen aan scheepseigenaren en goedkope-vlag schepen (wanneer die Europese havens aandoen) wat zal leiden tot een toenemende sloop van schepen.

Uit het oogpunt van globale competitie zullen scheepswerven in de Waddenzeeregio alleen toekomstperspectieven hebben door specialisatie, in het bijzonder op het gebied van cruise schepen, sleepboten, onderzoekvaartuigen, gespecialiseerde chemische tankers etc.. Technologie en innovatieve kennis zijn een vereiste.

5. Een havenconcept voor grote containerschepen en toeleververkeer in de waddenzeeregio

Havens zijn van groot economisch belang, in het bijzonder voor de chemische-, energie-, pulp en papier-, staal-, auto- en voedselindustrieën. Het vrachttransport neemt sterk toe met de nadruk op het verschepen van containers. Traditioneel zijn de havens gespecialiseerd op verschillende vrachtsegmenten, maar het belang van havens voor de regio en voor de economische ontwikkeling heeft geleid tot een toename van de druk op havenontwikkeling en tot competitie tussen regio's. Nieuwe containerfaciliteiten voor het wereldwijde containertransport zijn in planning of worden gebouwd in Bremerhaven, Hamburg en Wilhelmshaven (Jade-Weser Port). Een concept kan de mogelijkheden verbeteren om met Rotterdam en Antwerpen te concurreren, de portefeuilles van de verschillende havens te versterken en initiatieven voor nieuwe segmenten te ontwikkelen.

De havens zouden ook profiteren van samenwerking in transportsystemen en een gezamenlijk optreden op de wereldmarkt. Een extra voordeel is dat er mogelijkwijze minder hoeft te worden gebaggerd dan in een situatie zonder havenconcept.

Regionale overheid

Hans Peter Stamp

*voormalig lid Bauernverband
Schleswig-Holstein*

Schaalvergroting. *'Familiebedrijven kennen geen opvolgers. En de inkomsten zijn gebrekkig. Dus smelten bedrijven samen. Het Waddenzeegebied moet aan deze ontwikkeling ruimte bieden. Het laten uitsterven van de bedrijfstak zou economisch zonde zijn. Het forum is daar gelukkig heel helder over.'*

De anderen: *'Het landbouwstandpunt van het forum maakt de weg vrij om goed samen te werken met de natuurbeweging. Dat is ook hun verdienste. Wij voelen ons minder in het bestaan bedreigd.'*

'We kijken optimistisch naar de toekomst'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

6. Langetermijn perspectieven om de toegankelijkheid van waddenzeehavens te garanderen, rekening houdend met milieustandaards

Met het oog op de functie van havens voor de grote zeevaart is een langtermijn perspectief voor wat betreft toegankelijkheid nodig om de havens levend te houden. Dit is ook belangrijk voor de kleinere havens voor een deugdelijk short sea scheepvaartverkeer in de Waddenzeeregio. In een zogenaamd 'hub and spoke' systeem doen de grote containerlijnen slechts de belangrijkste havens aan. Vanuit deze havens wordt de vracht verdeeld naar de kleinere havens door middel van short sea shipping.

7. Instellen van 'centres of excellence'

Naast traditioneel onderwijs (scholen, universiteiten, stages, etc.) is speciaal onderwijs and kennisvorming voor industriële taken noodzakelijk. Het bereiken van de sectordoelen specialisatie, clustervorming en de ontwikkeling van offshore industrie en havenconcepten, kan met gespecialiseerde kennis vergemakkelijkt worden.

Nieuwe onderwijsconcepten in de vorm van 'centres of excellence' kunnen tegemoetkomen aan de speciale behoeften van industriële ondernemingen (in het bijzonder specialisatie in scheepsbouw, voedselverwerking en constructie) en zo voordelen ten opzichte van concurrerende ondernemingen verschaffen.

8. "level playing field" voor havens

Voor vergelijkbare havens (klein, middel, groot) in de Waddenzeeregio moet in principe een vergelijkbaar beleid gelden met betrekking tot bereikbaarheid, uitbreiding etc. ("level playing field").

5.4.3 Belemmeringen

- Het ontbreken van ruimtelijke planning met betrekking tot zakelijke dienstverlening en het commerciële gebruik van voormalige boerderijgebouwen
- Het ontbreken van financiële ondersteuning voor de ontwikkeling van 'centres of excellence'.

5.4.4 Aanbevelingen

- het bestuurlijk ondersteunen van clustering door aangepaste ruimtelijke ordening met betrekking tot landgebruik, het gebruik van gebouwen en infrastructuur
- het instellen van WZR specifieke samenwerkingsverbanden voor het bevorderen van economische subsectoren op regionaal en lokaal niveau, met het doel de regio te versterken
- het investeren in infrastructurele maatregelen in de WZR om de concurrentiekracht van de regionale economie te verbeteren
- het opstellen van richtlijnen en regels (of het vereenvoudigen en aanpassen daarvan) voor het creëren van lucratieve zakelijke mogelijkheden (offshore industrie, milieuvriendelijke scheepssloop, recycling)
- het ontwikkelen van samenwerkingsconcepten voor havens en het behouden en optimaliseren van de bestaande haveninfrastructuur, daarbij rekening houdend met toekomstige ontwikkelingen in de scheepsbouw en de noodzaak de unieke natuur van de Waddenzeeregio te beschermen.

5.4.5 Projecten

- het uitvoeren van een studie naar het belang en de haalbaarheid van een Waddenzee keurmerk
- het opzetten van een project: wat is milieuvriendelijk slopen van schepen? (haalbaarheid, perspectieven, milieueffecten)
- het uitvoeren van een studie door onafhankelijke universiteiten naar de mogelijkheden om licht- en geluidsbelasting te verminderen en om emissies te minimaliseren (in het bijzonder met betrekking tot clustering).

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

We moeten ruimte delen en dus compromissen maken.'

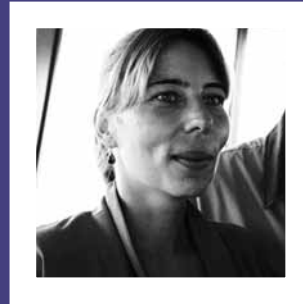
Eenheid. *'De inschikkelijkheid van belanghebbenden is de grootste winst. Interessegroepen vanuit drie landen met zeer uiteenlopende agenda's zijn eruit gekomen. We hebben ons als eenheid weten te presenteren. Het wachten is op een politiek akkoord.'*

De anderen. *'Ik heb vol bewondering geluisterd naar de voorkeur van de Energiegroep om niet op het Wad te boren. Ook de zelfregulerende afspraak van de vissers is een opmerkelijk wending.'*

Agriculture

Hans-Peter Witt

Bauernverband Schleswig-Holstein

Visserij

Manuela Gubernator

Niedersächsische Muschelfischer

Meer. *'Iedere actie in het leven beïnvloedt het milieu. Soms kun je niet anders. Dat kun je elkaar duidelijk maken en daarmee begrip kweken. Maar terwijl we praten, gaan de ontwikkelingen door. De aanbevelingen zijn al achterhaald, voordat de inkt droog is. Bedrijven en overheden gaan gewoon door met bouwen en regels veranderen.'*

De anderen. *'Vergelijk het met een jongetje dat in de klas gepest wordt. Zijn moeder praat met de leraar, met vriendjes, met ouders. Maar niet met de pestkop zelf.'*

'Ondanks kritiek en twijfels zijn de contacten nuttig.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.5 Duurzaam toerisme

5.5.1 De Visie

- De Waddenzeeregio, die de waddeneilanden en de Halligen omvat, bezit een wereldwijd unieke en intact gebleven natuur. Omdat landschap, zeelandschap en cultureel erfgoed bovendien op hetzelfde niveau ontwikkeld zijn, is het een uitzonderlijke toeristische bestemming met een unieke marktpositie.
- De toeristenindustrie is gezond en welvarend en biedt een hoogwaardig product omdat het op basis van het principe 'authenticiteit' een breed scala aan mogelijkheden biedt voor uiteenlopende doelgroepen. De plaatselijke gemeenschappen en de bevolking varen hier wel bij.
- Toerisme vergroot de bekendheid van het unieke natuurlijke en culturele erfgoed van de Waddenzeeregio en versterkt daarmee de waarde ervan.

5.5.2 De strategie

1. Toerisme in een intact waddennmilieu

- Ervoor zorgen dat de perceptie van en de ervaringen met de combinatie van bijzondere natuurlijke eigenschappen (schoon, stil, vogels en zeehonden), het landschapsbeeld (open), de culturele en historische aanwinsten (tradities en erfgoed), kunst en ambachten van de Waddenzeeregio in stand worden gehouden en waar nodig nader beschermd om ervoor te zorgen dat deze waarden niet worden aangetast.
- Een breed palet van toeristische mogelijkheden en bijzondere ervaringen moet binnen het bovenstaande kader worden geboden en geïntegreerd in planologische en beheersmatige plannen.
- De bescherming tegen externe invloeden door vervuiling verder verbeteren en de veiligheid van de scheepvaart verhogen ten gunste van de Waddenzeeregio.

2. Watersport

- De ontwikkeling van watersport en verwante activiteiten (zeilen, kanoën en wadlopen) verbeteren met respect voor het waddennmilieu (gevoeligheid, stilte, openheid) en regionale ontwikkeling ondersteunen.
- Passende infrastructures bieden op het land om te voldoen aan de vraag.

3. Kwaliteitstoerisme

De kwaliteit van toeristische faciliteiten en mogelijkheden verhogen om te voldoen aan de steeds hogere verwachtingen en eisen van toeristen:

- door de verschillende natuurlijke en culturele eigenschappen van het gebied te benutten (de eilanden, de Halligen, de kuststreek),
- door de afwisseling in het aanbod te benutten,
- door moderne accommodaties, restaurants e.d. te bieden,
- door culturele en sociale evenementen en activiteiten te bieden, waaronder authentieke ervaringen.

4. Nieuwe/veranderde vraag

- Ervoor zorgen dat de toeristenindustrie in staat is snel in te spelen op nieuwe marktfragen en demografische en sociale veranderingen in de context van duurzaamheid (natuurbescherming, de plaatselijke economie versterken en de economische basis verstevigen (banen, kwaliteit van het product)).
- Nieuwe toeristische producten ontwikkelen voor verschillende doelgroepen in combinatie met de noodzaak om diensten uit te breiden.

5. Infrastructuur

Openbare en particuliere transportmiddelen verbeteren naar en binnen de Waddenzeeregio, waaronder reserverings- en bagagevervoersystemen om in te spelen op de trend van frequentere korte vakanties.

6. Marketing

Een marketingstrategie voor (delen van) de Waddenzeeregio ontwikkelen op basis van gemeenschappelijke uitgangspunten en invalshoeken van het waddenmilieu, rekening houdend met regionale en lokale verschillen, door een verbeterde regiobrede samenwerking tussen de toeristen-industrie, de lokale en regionale autoriteiten en organisaties voor natuurbehoud. Een gemeenschappelijk "merk" zou een onderdeel moeten vormen van deze strategie.

5.5.3 Obstakels

De ontwikkelingsstrategie voor duurzaam toerisme wordt momenteel belemmerd door de volgende factoren:

- De huidige infrastructuur (zowel openbaar als particulier) belemmert een optimale benutting van het potentieel, met name met betrekking tot korte vakanties.
- Een veelheid aan regels compliceert een snelle respons op veranderingen in de eisen van toeristen.
- Ook de zeer heterogene structuur van faciliteiten voor toeristen in het grootste deel van de Waddenzeeregio werkt belemmerend. Er is weinig wederzijdse kennis en een organisatiekader dat toezicht kan houden op de implementatie van een dergelijke strategie en deze kan ondersteunen, ontbreekt.
- Externe invloeden van vervuiling en de (on)veiligheid van de scheepvaart blijven een gevaar vormen voor de regio met ernstige consequenties voor de toeristenindustrie.
- Een buitensporige industrialisatie van de Waddenzeeregio, zowel op het land als offshore (windturbines, havenuitbreiding) heeft mogelijk gevolgen voor de toeristische kwaliteit van de regio (open landschap, stilte, invloed op historisch ontwikkelde structuren).
- De Waddenzeeregio heeft een potentieel unieke marktpositie maar benut deze eigenschap niet omdat men zich er niet van bewust is, omdat er slecht wordt samengewerkt tussen de belanghebbenden en omdat men niet openstaat voor nieuwe ideeën en trends.
- Aandacht van overheden met betrekking tot financiële middelen voor het culturele leven in de regio laat geen grootschalige activiteiten toe.

De Waddenzee gemeenten

Kjeld Nielsen

Fanø Commune

Eigenhandig. *'Betrokkenen hebben het rapport zelf tot stand gebracht. Bottum up. Het zijn gedeelde en doorvoelde aanbevelingen. We kijken nu door dezelfde bril. Neem bijvoorbeeld de veiligheid rond schepen en havens. Die vraagt om een overkoepelende aanpak. Ik me bij de autoriteiten sterk maken voor een gezamenlijke kustwacht.'*

De anderen. *'De havens en industrie hebben aangegeven dat ze willen groeien. Maar mét respect voor natuur en de leefomgeving van mensen. Een goed uitgangspunt.'*

'Sterke basis voor nieuwe initiatieven.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5.5.4 Aanbevelingen

- Continueer, en verhoog waar nodig, pogingen om invloeden op de Waddenzeeregio van alle soorten vervuiling, waaronder operationele lozingen van schepen, terug te dringen.
- Vervang regels waar mogelijk door voorlichting en verbeter de flexibiliteit van ruimtelijke ordening waar dit nog niet is gebeurd.
- Analyseer of (en welke) regels het voor de toeristische sector lastig maken om snel in te spelen op veranderingen in de markt en wat ervoor nodig is om deze processen mogelijk te maken.
- Ontwikkel landschapswaliteitsplannen op basis van landschapstypen.
- Stel vergelijkbare landelijke classificatiesystemen op voor de hele Waddenzeeregio.
- Richt de aandacht op het behoud van de unieke natuur en het culturele erfgoed voor de marketing van de Waddenzeeregio.
- Richt een (marketing)groep voor Waddentoerisme op om gezamenlijke projecten te ontwikkelen, uit te werken en te implementeren om de visie en strategieën verder te realiseren. Hierdoor krijgt het begrip duurzaamheid meer bekendheid en wordt een brug geslagen tussen de belangen van toeristenontwikkeling, natuur- en landschapsbescherming en de behoeften van de lokale bevolking.
- Jachthavens moeten in stand worden gehouden met voldoende capaciteit, toegankelijkheid en infrastructuur aan land, ook voor wat het milieu betreft (voldoende ligplaatsen, voldoende capaciteit havenreceptie), zorgvuldig afgestemd op plaatselijke omstandigheden.
- Ontwikkel "vakantiepakketten" met speciale aandacht voor een combinatie van natuur en cultuur(historie), met een fietstocht erin langs de Noordzee/Waddenzee fietsroute.
- Verbeter het aanbod voor liefhebbers van een actieve vakantie, buiten de gebieden waar andere toeristen in de eerste plaats ontspanning zoeken (let hierbij op de regels voor natuurbescherming) en andersom.
- Ontwikkel de infrastructuur van het gebied om te voldoen aan de eisen van individuele doelgroepen (bijvoorbeeld aanbod voor gehandicapten).
- Verbeter de verkeersinfrastructuur binnen het gebied om de marketing van korte vakanties te verbeteren en milieuvriendelijke oplossingen en initiatieven te ondersteunen.

5.5.5 Projecten

- Door een Waddenzeebreed evenement te organiseren op basis van gemeenschappelijke kenmerken van het culturele en landschappelijke erfgoed, zoals de walvisvaart, watermanagement, kustbeheer, zoutwinning, enz., kan in de toeristensector de algemene bekendheid van de culturele en historische waarde van het gebied worden bevorderd binnen een marketingstrategie om toeristen te trekken. Hierbij valt te denken aan een (twee)jaarlijks Waddenzeefestival in de hele Waddenzeeregio om deze regio te promoten als een aantrekkelijke vakantiebestemming en om lokale ondernemers te ondersteunen.
- Een concept voor boottochten in de Waddenzee moet worden ontwikkeld om het offshore toerisme op te bouwen en de Waddenzee als een eenheid neer te zetten. Bestaand aanbod (bijvoorbeeld in de regio Uthlande) zou daarin moeten worden opgenomen.
- Duurzame activiteiten en projecten zouden moeten worden ontwikkeld op basis van concrete thema's (zoals gemeenschappelijke standaarden voor duurzaamheid en gemeenschappelijke classificatiesystemen voor accommodatiefaciliteiten) en doelgroepen (zoals Interreg III B projectvoorstel EUREGIO De Wadden: ontwikkeling van aanbod voor gehandicapten).
- Het opzetten van een netwerk van vogelkijkplaatsen in de hele Waddenzeeregio ook als specifiek aanbod voor toeristen. Op een aantal locaties in de Waddenzeeregio zijn vogelkijkplaatsen opgezet en worden speciale evenementen georganiseerd op het gebied van vogeltrek, met name ganzen, zoals de "Ringelganstage", "Sort sol", enz.. Deze evenementen en locaties zijn erg succesvol gebleken als kwaliteitsevenement voor met name geïnteresseerden en toeristen en zijn belangrijk voor lokale gemeenschappen. De Waddenzeeregio is vogelkijklocatie nr. 1 van Europa. Dergelijke activiteiten zouden moeten worden uitgebreid naar de hele regio om te komen tot een kwalitatief hoogwaardig aanbod voor toeristen en andere geïnteresseerden en de regio een positief imago te geven.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'De vele vraagtekens moeten nog uitroeptekens worden.'

Verlangens. *'Bovenaan het lijstje staat het beroep op de regeringen tot gelijktrekking van de regels en hun uitleg. In Duitsland krijgen vissers bijvoorbeeld vergunningen voor tien tot vijftien jaar. Daarop kun je investeren, mensen aannemen, verwerkingsbedrijven bouwen. Met de zekerheid voor slechts één jaar kun je dat vergeten. Wie in een gebied langer de kost moet verdienen, zal trouwens eerder voor duurzaamheid kiezen.'*

De anderen. *'De praktijk van ruzies en rechters hebben we achter ons gelaten. De discussies vonden niet langer plaats op basis van vooroordelen, ledenwinst of groepspolitiek. Ieders horizon is verbreed. Ook de onze.'*

Visserij

Jaap Holstein

Europeche/Cogega

Lokale overheid

Ingbert Liebing

Gemeindeverwaltung Sylt-Ost

Krachtig. *'Ik was eerst huiverig voor de bergen papier en de trammelant van al die bijeenkomsten. Maar dan blijkt het Waddenzeeforum bol te staan van deskundigheid en daadkracht. Die moeten serieus genomen worden. Laat de landsregeringen ons beleid volgen. We verdienen de ruimte om onze eigen keuzes te maken.'*

De anderen. *'We zoeken niet naar winnaars. We hebben allemaal winst geboekt, aan ervaring, samenwerking en begrip. Dat verdient een plek in de praktische politiek.'*

'Niets is perfect, maar hier ligt een goed stuk werk.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

30

29

28

27

26

25

24

23

22

21

20

19

18

17

32L

Vooruitblik

06

6.1 Inleiding

Het Waddenzeeforum is opgericht als een onafhankelijk platform van belanghebbenden in de Waddenzeeregio en heeft tot taak om scenario's te ontwikkelen voor duurzame ontwikkeling en strategieën om die scenario's te implementeren.

Het werk in het Forum heeft aangetoond hoe belangrijk het is om duurzame ontwikkeling te bespreken in de vorm van een dialoog tussen alle betrokken belanghebbenden. Het is ook duidelijk geworden dat de strategieën voor duurzame ontwikkeling in dit rapport niet het eind van het werk betekenen, maar eerder het begin van een proces waarin de strategieën door alle betrokken partijen worden geïmplementeerd.

De strategieën hebben brede ondersteuning gekregen, zowel in de in het Forum vertegenwoordigde sectoren als tijdens de Regionale Conferenties, waar het werk van het Forum positief werd ontvangen, hoewel ook duidelijk werd gemaakt dat de strategische aanbevelingen moeten worden gevolgd door concrete activiteiten.

De WSF-leden willen zich verder inzetten om de strategieën uit te werken en onderstrepen het belang van en de noodzaak voor een niet-overheidsorgaan om zaken met betrekking tot duurzame ontwikkeling in de Waddenzeeregio te bespreken. Daarom bevelen zij de voortzetting van het Waddenzeeforum of een vergelijkbaar orgaan aan, waarvan de taken en structuur hierna worden beschreven.

6.2 Taken van een toekomstig forum

Een toekomstig Forum zou de volgende taken moeten hebben:

1. De implementatie van de strategieën aansturen, stimuleren, ondersteunen, faciliteren en evalueren.
De strategieën voor duurzame ontwikkeling moeten nader worden gespecificeerd in concrete acties en de implementatie moet worden vastgelegd in een Actieplan.
2. De verdere dialoog tussen belanghebbenden in de regio aanmoedigen. Ervaring met het WSF heeft de waarde van een dialoog tussen verschillende sectoren aangetoond, vooral om oude conflicten te overwinnen en om vanuit tegengestelde standpunten te komen tot een compromis.
3. Elkaar te informeren en met elkaar van gedachten wisselen over relevante ontwikkelingen.
4. Met nieuwe initiatieven en acties komen.

Concrete activiteiten om deze taken uit te voeren zijn onder andere:

- lokale en regionale partnerships stimuleren en bevorderen
- fondsen benoemen en helpen te verkrijgen
- politieke steun op lokaal, regionaal en landelijk niveau verwerven
- bekendheid van bestaande menselijke, fysieke en natuurlijke aanwinsten vergroten
- beleidsmakers, bestuurders en gemeenschappen informeren
- de voortgang naar een duurzamere toekomst volgen
- strategisch leiderschap bieden bij het plannen en coördineren van regionaal betekenisvolle projecten
- adviseren over de beste praktijk (bijvoorbeeld bij het zoeken naar een evenwicht tussen de ontwikkeling van recreatiefaciliteiten en mogelijkheden enerzijds en het behoud van natuurlijke, landschappelijke, historische, culturele en andere milieugevoelige bronnen anderzijds)
- het gebied promoten en in de markt zetten met nadruk op lokale producten en plaatsen en het regionale profiel
- relevante internationale conferenties adviseren

6.3 Participatie

Participatie in een toekomstig Forum zou vergelijkbaar moeten zijn met die in het huidige Waddenzeeforum.

6.4 Structuur

Het toekomstige Forum zou moeten bestaan uit de plenaire vergadering, een Stuurcommissie en werkgroepen.

De plenaire forumvergadering wordt voorgezeten door een onafhankelijke voorzit(s)ter.

De Stuurcommissie bestaat uit vertegenwoordigers van alle partijen die in het Forum participeren en wordt voorgezeten door de voorzit(s)ter of vice-voorzit(s)ter. De hoofdtak van de SC is het voorbereiden van de plenaire forumvergaderingen.

Ad hoc werkgroepen kunnen worden opgezet om specifieke thema's te bespreken en om Forumactiviteiten voor te bereiden.

6.5 Vergaderfrequentie

Plenair Forum	1 vergadering per jaar
Stuurcommissie	1 - 2 vergaderingen per jaar
Wergroepen	naar behoefte (schatting: gemiddeld 4 vergaderingen per jaar)

6.6 Ondersteuning

Een secretariaat moet het werk van het Forum, de Stuurcommissie en de werkgroepen ondersteunen.

Landbouw

Frans Keurentjes

Land- en tuinbouworganisatie NLTO

Geen romantiek. *'Het beeld van de kleine knusse en aabare agrarische bedrijven hebben we aan de kant geschoven. Er is ruimte nodig voor schaalvergroting, efficiency en lokale samenwerking. Maar de boerenbedrijven moeten op hun beurt wegblijven van plekken waar ze minder thuishoren. Die moeten ze laten aan natuur en recreatie.'*

De anderen. *'De kokkelvisserij moest hangen, met of zonder het forum. En verder is iedereen erbij gebaat dat de veiligheid van de scheepvaart stevig op de agenda staat.'*

'Voor beleid wat meer, voor populariteit bij de achterban een stuk minder.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

De Waddenzee gemeenten

Ludwig Salverius

Stadt Norderney

Strijdvaardig. *'Een prachtig compromis tussen natuurbescherming, toerisme en economie is het standpunt rond windenergie. Allen vinden dat deze grote gevaartes niet in direct zicht van kust mogen staan. Een concreet succes! Ik zoek al medestrijders om dat de regering van mijn deelstaat aan het verstand te brengen. Het Forum heeft gesproken. Luid en duidelijk.'*

De anderen. *'Toerisme en natuurbescherming blijken ineens partners. Allebei zijn ze fanatieke voorstanders van behoud van landschappelijke waarden. Zo'n inzicht is op meerdere manieren natuurlijk winst voor de toekomst.'*

'Iedereen heeft beste beentje voor gezet'

Energie

Werner K. Schuhbauer

RWE Dea AG

Compleet. *'Te vaak is langs elkaar afgewerkt. We hebben veel goedbedoelde gelegenheidsinitiatieven voorbij zien komen. Maar er is nooit zo'n volledig scenario geweest. Er is draagvlak. Maar ook duidelijkheid: totdat andere energiebronnen verbeterd zijn, zijn we verplicht fossiele brandstoffen te winnen. In de toekomst blijf ik me inzetten, misschien wel juist tijdens controversiële ontmoetingen.'*

De anderen. *'Alle partijen zijn ervan doordrongen dat ze de anderen nodig hebben. Dat geeft energie. Zonder welvaart geen welzijn. Zonder economische groei geen natuurbescherming.'*

'Grote verscheidenheid aan thema's zinvol behandeld.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

'Het is een diplomatiek werkstuk.'

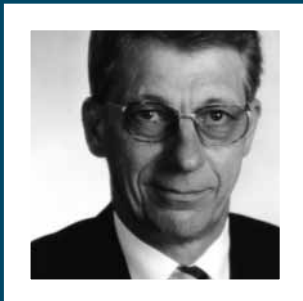
Gebundelde krachten. *'Veiligheid van olieschepen en havens is een centraal thema. Belangrijk voor alle partijen. Daarom moeten we ook in de toekomst focussen. Het verdient een hoge prioriteit. Net als toerisme. Ik wil me daarvoor graag inspannen. Bijvoorbeeld door gezamenlijk programma's te ontwikkelen met andere burgemeesters in de waddenzeeregio.'*

De anderen: *'Jammer genoeg zijn de afspraken rond toerisme te weinig uit de verf gekomen. Maar de samenwerking tussen de drie landen biedt nog veel ruimte voor verbetering.'*

The Wadden Sea Municipalities

Vagn Therkel Pedersen

Bredbro Kommune

Regionale overheid

Jens Andresen

Provinciale vertegenwoordiger

Duidelijk. *'Natuurlijk kunnen deelnemers achteraf schrikken en vaandelvlucht plegen. Maar daar ga ik niet van uit. Gebeurt dat wel, dan is er niet alleen een tekst waaraan we hen kunnen houden. Er zijn ook de uitgesproken bedoelingen. Als straks ministers de doelen met hun handtekening bekrachtigen, kunnen we serieus aan de uitvoering beginnen.'*

De anderen. *'Een botsing van meningen en culturen heeft tot wederzijdse acceptatie geleid. Het was een spannend proces om zoveel opvattingen onder één dak te krijgen en te houden.'*

'Balans tussen bescherming en economie.'

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Appendix 1:

Complete lijst van WSF scheepvaart-aanbevelingen

Ter verbetering van de maritieme veiligheid en het voorkomen van vervuiling door scheepvaart in het Waddenzeegebied in ruime zin (dat is de zuidelijke Noordzee) zijn de volgende aanbevelingen opgesteld door het WSF.

Ter verbetering van de maritieme veiligheid en het voorkomen van vervuiling door scheepvaart in het Waddenzeegebied in ruime zin (dat is de zuidelijke Noordzee) zijn de volgende aanbevelingen opgesteld door het WSF.

1 Ruimtelijke ordening – offshore installaties en scheepvaart

Aanbeveling 1: de voorgenoemde plaatsing van offshore installaties maakt nieuwe afwegingen inzake de veiligheid van scheepvaart noodzakelijk. Een trilateraal afgestemde ruimtelijke ordeningsprocedure voor de Exclusieve Economische Zone (EEZ) moet in gang worden gezet, opdat het totale risico voor mens en natuur niet zal toenemen.

- Voor de bedoelde offshore installaties is een scheepvaartveiligheidsprotocol nodig waarin voor bepaalde gebieden de stationering van noodbergingschepen (ETVs), de plaatsing van radar ondersteunde Automatische Identificatie Systemen (AIS) en de instelling van verkeersscheidingsstelsels (TSS) worden overwogen.
- Voorts moeten in het planningsproces traditionele scheepvaartroutes en maritieme activiteiten in de beschouwingen worden betrokken, evenals de verruiming van de veiligheidsgebieden rond offshore installaties⁴ en de noodzaak van luchtsurveillance.
- In dit gezamenlijke proces moet het harmoniseren van milieu-, natuur- en economisch beleid, alsook het formuleren van wetgeving voor de Nederlandse EEZ, meer vaart krijgen.

Aanbeveling 2: Afhankelijk van de verdere ontwikkeling van windmolenparken in zee voor de westkust van Noordfriesland en Denemarken, kan het aanbevelenswaardig zijn om voor het gebied een routingssysteem en een Scheepsverkeersdienst (VTS⁵) of Verkeersgeleidings- en informatiesysteem (VTMIS⁶) in te stellen.

⁴ In Duitsland is de minimale veiligheidsafstand tussen de buitengrens van een windmolenpark en bestaande verkeersscheidingsstelsels gedefinieerd als: 500 m veiligheidscirkel (o.g.v. UNCLOS Art. 60) plus twee zeemijl (i.o.m. COLREG rule 10)

⁵ Scheepsverkeersdiensten (Vessel Traffic Services, VTS) zijn walsystemen, waarvan de diensten variëren van het doorgeven van eenvoudige berichten naar schepen, zoals de positie van andere schepen of weerwaarschuwingen tot het uitgebreid regelen van verkeer binnen een haven of waterweg. In het algemeen melden schepen die een VTS-gebied binnenvaren zich doorgaans per marifoon en kunnen door het VTS-centrum gevolgd worden. Schepen moeten op een speciale frequentie uittuisteren in verband met navigatieberichten of andere waarschuwingen. Zij kunnen direct door de VTS-leider worden opgeroepen bij gevaar voor incidenten of, in gebieden met verkeersgeleiding, voor advies over het tijdstip waarop en met welke snelheid zij kunnen opstomen. SOLAS hoofdstuk 5 (Veiligheid van Navigatie) stelt dat regeringen VTS kunnen instellen indien, naar hun oordeel, de intensiteit van het verkeer of een zekere mate van risico, zulks rechtvaardigt. (www.imo.org/Safety/mainframe.asp?topic_id=387, aangehaald dd. 6-9-2004.

⁶ Een Verkeersgeleidings- en informatiesysteem (VTMIS) is een gedetailleerdere versie van VTS en kan ook bijvoorbeeld Haveninformatie beheerssystemen inhouden.

2. Scheepvaartveiligheid en scheepsveiligheid

2.1 Navigatie

Aanbeveling 3: Het WSF juicht het streven naar effectieve scheepsverkeersleidings- en informatiesystemen (VTMIS) toe. Het WSF stelt voor, samenwerkend binnen het Waddenzeegebied in brede zin, van Rotterdam tot noord van Blavand (zie ook 1, Ruimtelijke Ordening), de systemen verder te ontwikkelen en de verschillende technieken te integreren

- Aanvullend benadrukt het WSF het belang van gecoördineerde uitvoering van de EC-Richtlijn 2002/59/EC (over monitoring en het uitwisselen van informatie), Safe Sea Net, AIS netwerk en de respectieve IALA⁷ doelen.

Aanbeveling 4: Nederland moet onmiddellijk het ERIKA II-pakket met betrekking tot VTMIS uitvoeren.

Aanbeveling 5: Een trilateraal afgestemd monitoringssysteem voor schepen, gebaseerd op AIS, moet worden ingesteld langs de trilaterale kust, in overeenstemming met de termijn zoals vastgelegd in de Verklaring van Esbjerg⁸ maar niet later dan gesteld in de EC-Richtlijn 2002/59/EC. Dit systeem moet van toepassing zijn op alle relevante scheepvaart in het Waddenzeegebied in brede zin.

- Dit zal het identificeren van schepen ten behoeve van de veiligheid van de scheepvaart vergemakkelijken. Bovendien kunnen op deze manier overtredingen van voorgeschreven routingssystemen en beperking van scheepvaart in de zone voor kustvaart worden geïdentificeerd en gecorrigeerd.
- Het AIS systeem moet uit veiligheidsoverwegingen worden ondersteund door –en geïntegreerd zijn met– moderne systemen zoals radar, ook omdat niet alle vaartuigen verplicht zijn AIS te gebruiken.
- Het vrijwillig gebruik van AIS aan boord van schepen kleiner dan 300gt moet worden gestimuleerd, om op die manier de veiligheid van de scheepvaart te bevorderen.

Aanbeveling 6: Met name voor het TSS ten noorden van Vlieland moet Nederland een VTS instellen naar het voorbeeld van het VTS Duitse Bocht. De Nederlandse Diep Water (DW-)routes moeten worden omgevormd naar TSS- routes volgens IMO-voorschriften.

Aanbeveling 7: Voordat navigatiemerken worden gereduceerd (bijvoorbeeld het wijzigen van laterale betonning naar middenvaarwaterbetonning) moeten de gevolgen voor de veiligheid in een gedegen risico-analyse worden onderzocht.

Aanbeveling 8: Het WSF stelt voor om bemande Nederlandse vuurtorens, die geen rol hebben in VTS, onder te brengen bij de Nederlandse kustwacht. Dit zou een bijdrage aan de visuele waarnemingscapaciteit kunnen leveren en, met zicht op het terrein van actie, coördinatie van opsporings- en reddingsacties (SAR) mogelijk maken.

2.2 Kwaliteitsnormen voor schepen.

Aanbeveling 9: Verplichte opfriscursussen basisveiligheid moeten, op trilateraal initiatief, worden geïntroduceerd op IMO en EU-niveau. Dergelijke cursussen moeten worden uitgebreid met onderwerpen zoals leiding bij noodgevallen, slepen bij nood en reactie op vervuiling.

Aanbeveling 10: Een trilateraal initiatief voor een systeem van eervolle vermeldingen voor schepen die aantoonbaar voldoen aan vergaande veiligheids- en milieunormen.

Aanbeveling 11: Onmiddellijke bekrachtiging door Duitsland en Nederland van het internationale verdrag op de controle van schadelijke aangroeiwerende systemen op schepen (AFS-Convention).

Aanbeveling 12: Steun voor het IMO-voorstel MSC⁹ 75/21 inzake het uitrusten van alle schepen boven 300gt met noodsleep systemen (ETS) uitgezonderd bepaalde schepen met een verlaagd risicoprofiel.

3. Beheersing van noodsituaties

3.1 Wederzijdse steun bij noodgevallen

Aanbeveling 13: Het gezamenlijke Deens-Duits-Nederlandse reactieplan (DenGerNeth-Plan), dat de bilaterale overeenkomsten (DenGer-, NethGer-Plan) vervangt, moet zo spoedig mogelijk worden ondertekend, teneinde te beschikken over een instrument voor trilaterale actie bij ongelukken in de PSSA Waddenzee en aanliggende gebieden, waarbij sprake is van vervuiling door olie en/of andere schadelijke stoffen.

Aanbeveling 14: Het WSF stelt voor een gezamenlijke kustwachtwerkgroep op te richten die de mogelijkheden moet onderzoeken om te komen tot een trilaterale gezamenlijke kustwacht.

⁷ International Association of Lighthouse Authorities

⁸ Esbjerg Declaration Shipping, para 60, blz 18: ... 'niet later dan 1 juli 2005'

⁹ MSC: Marine Safety Committee, een werkgroep van de IMO

3.2 Noodberging

Aanbeveling 15: Er moet tussen de Waddenzeestaten een strategisch noodbergingsprotocol komen met inachtneming van ontwikkelingen in scheepvaart, scheepsgrootte en offshore installaties (zie ook 1, Ruimtelijke Ordening). In dit protocol moet ook het onderwerp standaardisatie (bijvoorbeeld m.b.t. afmetingen en manoeuvreereigenschappen) worden onderzocht. Voorts moet het protocol bevatten:

- Bij nieuw in de vaart te brengen of te ontwerpen ETVs moet een adequate trekkracht* verzekerd zijn.
- Voldoende ETV-capaciteit* moet 24 uur per etmaal beschikbaar zijn op strategische zeeposities met een maximum reactietijd (waarin de ETV het schip in nood bereikt) van twee uur.
- *In Duitsland gedefinieerd als: in overeenstemming met het huidig vermogen, tenminste 160 ton op de beting, 17,5 knopen maximumvaart en diepgang te reduceren tot 6m.
- *In Nederland zouden, naast de grote ETV 'Waker', aanvullende ETVs moeten worden geplaatst in de buurt van de Waddenzee en in de Zeeuwse delta.
- *Vanwege het toegenomen verkeer langs de Deense westkust, is de Deense regering gevraagd de stationering te overwegen van een ETV aan de westkust, of om op vast contract gespecificeerde ETV-capaciteit te huren die kan worden ingezet zodra scheepsrampen zich voordoen.
- Bovendien adviseert het WSF de coördinatie van ETV-capaciteit in breder perspectief te verbeteren. Van Noorwegen, Denemarken, Duitsland, Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk moet worden gevraagd hun ETV-behoefte te coördineren en te besluiten tot het op strategische punten stationeren van ETVs in de gehele centrale en zuidelijke Noordzee.

3.3 Nationaal reactieplan bij vervuiling

Aanbeveling 16: Een vervuiliingsbestrijdingsschip moet continue beschikbaar zijn;

Aanbeveling 17: Denemarken en Duitsland moeten de Internationale conventie inzake het voorbereid zijn op olievervuiling (OPRC-HNS-Conventie) onmiddellijk bekrachtigen.

Aanbeveling 18: De organisatie voor vervuiliingsbestrijding van het Nederlands directoraat-generaal van Rijkswaterstaat moet in staat worden gesteld de huidige capaciteit van 30.000m² olie per drie dagen te vergroten.

Aanbeveling 19: Het WSF verwelkomt het nieuwe Rampenplan voor de Nederlandse Waddenzee en dringt bij de verantwoordelijke autoriteiten op omzetting aan. In aanvulling daarop moet voor spoedeisende hulp een luchtmobiele brandweer ter beschikking komen van de Nederlandse kustwacht.

Aanbeveling 20: Denemarken moet een vervuiliingsbestrijdingsschip met een capaciteit van meer dan 1600m³ per dag in de vaart brengen.

Aanbeveling 21: De best beschikbare vervuiliingsbestrijdingstechnologie moet worden toegepast en geld moet worden gereserveerd voor onderzoek.

3.4 Vluchthavens

Aanbeveling 22: Het WSF verwelkomt de stappen die door de drie Waddenzeestaten zijn gezet op weg naar uitvoering van de EC-richtlijn 2002/59/EC inzake vluchthavens voor schepen in nood (Places of Refuge, PoR).

- Nationale protocollen inzake vluchthavens en het benodigd materieel moeten trilateraal gecoördineerd, regelmatig heroverwogen en verder ontwikkeld worden.
- Voorlichting aan lokale autoriteiten en het betrokken publiek moet voldoende helderheid verschaffen over de protocollen en de praktische omzetting ervan.

4. Illegale lozingen

4.1 Voorschriften

Aanbeveling 23: Harmonisatie van de interpretatie van de EC-Richtlijn 2000/59/EC inzake havenontvangstinstallaties m.b.t.:

- het principe van tarieven (b.v. geen speciaal tariefstelsel);
- de grondslag voor de vaststelling van tarieven (niet of niet uitsluitend gerelateerd aan gt);
- geen beperkingen op hoeveelheden en soorten afval;
- ontwikkeling van duidelijke normen voor uitzonderingen (b.v. voor regelmatige klanten).

Aanbeveling 24: Aanwijzing van gebieden waar ballastwater kan worden ingenomen en geloosd, waarbij adequate opvangcapaciteit voor ballastwater en sedimenten moet zijn verzekerd, om het binnendringen van vreemde planten- en diersoorten in het Waddenzeegebied in brede zin te voorkomen.

4.2 Surveillance vanuit de lucht

Aanbeveling 25: In plaats van te bezuinigen op luchtsurveillance, benadrukt het WSF het belang van het toezicht per vliegtuig en dringt er bij de drie regeringen op aan de besluiten¹⁰ die dienaangaande reeds zijn genomen ook daadwerkelijk uit te voeren. Bovendien adviseert het WSF:

- uitbreiding van de luchtsurveillance naar nieuwe routes en offshore installaties (b.v. windmolenparken, olie- en gaswinningsinstallaties) moet worden overwogen;
- het gebruik van de modernste apparatuur voor luchtwaarneming (b.v. LFS, MWR);
- er moet een EU database komen voor luchtsurveillance;
- nationale autoriteiten moeten met elkaar de onbewerkte data van luchtsurveillance delen om gedetailleerde analyses mogelijk te maken voor een maritieme vervuulingsdatabase;
- in aanvulling op basis-statistieken, moeten geharmoniseerde geo-statistische analyses en instrumenten m.b.t. luchtsurveillance worden geïntroduceerd.

4.3 Schadevergoeding en aansprakelijkheid

Het WSF adviseert:

Aanbeveling 26: Een initiatief op EC-niveau, tot oprichting van een tijdelijk Internationaal aanvullend olievervuilings-schadevergoedingsfonds (COPE-fonds) dat kan worden opgeheven zodra op IMO-niveau een afdoende maatregel ervoor in de plaats kan treden.

Aanbeveling 27: Bekrachtiging door Nederland en Duitsland van het Verdrag inzake bunkeren;

Aanbeveling 28: Bekrachtiging van het gevaarlijke en giftige stoffen (HNS)- protocol door de drie Waddenzeestaten.

Aanbeveling 29: Onmiddellijke omzetting van de EC-Richtlijn inzake vervuiling door schepen en het invoeren van sancties, inclusief strafrechtelijke, voor vervuilingsvergrijpen (2009/0037 COD).

5. Havenstaatcontrole (Port State Control-PSC)

Het WSF adviseert:

Aanbeveling 30: Het op elkaar afstemmen van PSC-procedures (b.v. checklists, interviews, interne kwaliteitseisen) te intensiveren.

Aanbeveling 31: Meer menskracht voor PSC-taken in Nederland ter beschikking te stellen.

Aanbeveling 32: Duidelijke onvolkomenheden door loodsen aan PSC te laten rapporteren;

Aanbeveling 33: Het onmiddellijk uitvoeren door Nederland van 2001/106/EC [EC 2001b] inzake PSC;

Aanbeveling 34: Intensievere uitwisseling van PSC-functionarissen (PSCOs), teneinde het op elkaar afstemmen van normen en informatie te garanderen.

Aanbeveling 35: Meer vaart te zetten achter de ontwikkeling van gezamenlijke opleidingen en kwalificaties voor PSCOs in het algemeen, maar vooral in specifieke onderwerpen (b.v. het zekeren van lading, veiligheid, vervalste certificaten etc.).

¹⁰ B.v. de besluiten van de Tweede Noordzee Conferentie

APPENDIX 2: LEDEN

Voorzitter: Ed Nijpels, Commissaris van de Koningin in de provincie Fryslân

	Denemarken	Schleswig-Holstein	Niedersachsen	Nederland
Landbouw	Kristen Fromsejer <i>De Danske Landboforeninger</i> Erik O. Petersen <i>Dansk Familielandbrug</i>	Hans-Peter Witt <i>Bauernverband S-H</i> Hans Peter Stamp <i>Bauernverband S-H</i>	Erich Hinrichs <i>Landwirtschaftlicher Hauptverein Ostfriesland</i>	Frans Keurentjes <i>NLTO</i> Jurjen Kingma <i>NLTO</i>
Toerisme en recreatie	Knud Hansen <i>Tidl.borgmester Højer</i> Niels Henrik Simonsen <i>Danmarks Jægerforbund</i>	Dirk Schumaier <i>Nordsee-Bäderverband S-H e.V.</i> Ursula Belker <i>Stadt Husum</i>	Holger Kohls <i>Nordseebad Wangerooge</i>	Martin Loos <i>NNWB</i> Steef Engelsman <i>ANWB</i>
Natuur- en milieu-bescherming	Svend Tougaard <i>Danske Vadehavsgroupe</i> Uffe Eskildsen <i>DNF</i>	Hans-Ulrich Rösner <i>WWF-Projektbüro Wattenmeer</i>	Holger Wesemüller Carl-Wilhelm <i>Bodenstein-Dresler. BUND</i>	Hans Revier <i>Seas at Risk</i> Herman Verheij <i>Waddenvereniging</i>
Visserij	Carsten Krog <i>Danmarks Fiskeriforening</i> Oluf Stenrøjl Kristensen <i>Danmarks Fiskeriforening</i>	Andries de Leeuw <i>Landesverband S-H Angler und Fischer e.V.</i> Peter Ewaldsen <i>Petersbüll</i>	Peter Breckling <i>Deutscher Fischerei Verband</i> Manuela Gubernator <i>NdS Muschelfischer GbR</i>	Anton Verbree <i>Stichting van de Nederlandse Visserij</i> Jaap Holstein <i>EUROPECHE/COGEGA</i>
Industrie en Havens	Henning Nørgaard <i>Esbjerg Havn</i> Flemming Thyme <i>Kystdirektoratet Lemvig</i>	Peter Becker <i>IHK Flensburg</i>	Michael Ahrens <i>IHK Oldenburg</i> Jan Amelsbarg <i>IHK Ostfriesland und Papenburg</i>	Hans Haerkens <i>VNO-NCW Noord</i> Symen v.d. Velde
Energie		Werner K. Schuhbauer <i>RWE Dea AG</i>	Eckhard Heyse <i>Wilhelmshavener Raffineriegesellschaft mbH</i> Frank Oswald <i>Wilhelmshavener Hafenwirtschafts-Vereinigung e.V.</i>	Wim P.Groenendijk <i>Nogepa</i> Margriet Kuijper <i>NAM B.V.</i>

APPENDIX 2: LEDEN

	Denmark	Schleswig-Holstein	Niedersachsen	The Netherlands
Regionale overheid	Jens Andresen <i>Sønderjyllands Amt</i>	Jörn Klimant <i>Kreis Dithmarschen</i>	Walter Theuerkauf <i>Landkreis Aurich</i>	Patrick Poelmann <i>Dutch Wadden Sea Provinces (SWP)</i>
	Thyge Nielsen <i>Ribe Amt</i>	Olaf Bastian <i>Kreis Nordfriesland</i>	Bernhard Bramlage <i>Landkreis Leer</i>	Hans Schipper <i>Dutch Wadden Sea Provinces (SWP)</i>
Locale overheid	Vagn Therkel Pedersen <i>Bredbro Kommune</i>	Ingbert Liebing <i>Gemeindeverwaltung Sylt-Ost</i>	Ludwig Salverius <i>Stadt Norderney</i>	Joan Stam <i>Gemeente De Marne</i>
	Kjeld Nielsen <i>Fanø Kommune</i>	Dieter Harrsen <i>Amt Pellworm</i>	Reinhard Kaib <i>Inselgemeinde Borkum</i>	Rob v.d. Mark <i>Gemeente Vlieland</i>
Adviesraden	Thyge Nielsen <i>Ribe Amt</i>	Olaf Bastian <i>Kreis Nordfriesland</i>	Irmgard Remmers <i>Nationalpark-verwaltung Nds. Wattenmeer</i>	R.S. Cazemier <i>Wadden Sea Advisory Council</i>
		Jörn Klimant <i>Kreis Dithmarschen</i>		Jacoba Westinga <i>Wadden Sea Advisory Council</i>
Nationale overheid (Waarnemer)	Henrik Wichmann <i>Skov- og Naturstyrelsen</i>	Klaus Koßmagk-Stephan <i>Landesamt für den Nationalpark S-H Wattenmeer</i>	Hubertus Hebbelmann <i>Umweltministerium</i>	Bernhard Baerends <i>Min. Landbouw Natuurbeheer en Visserij</i>
		Bernd Scherer <i>Ministerium für Umwelt, Naturschutz und Landwirtschaft</i>		J. Blok <i>Ministerie van Economische Zaken</i>
		Jacobus Hofstede <i>Innenministerium</i>		Michel v.d. Veen <i>Ministerie van Economische Zaken</i>
		Carsten Dettmann <i>Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und Reaktorsicherheit (BMU)</i>		

Colofon

Uitgever

Waddenzeeforum

Concept en interviews

Het Kantoor, Utrecht

Vormgeving

de Vormers, Utrecht

Druk

PlantijnCasparie, IJsselstein

Fotografie

Aerophoto Eelde, Karel Tomei; Peter Oey

Adres

Wadden Sea Forum, WSF
C/o Virchowstrasse 1
26382 Wilhelmshaven
Germany
Tel 00 49 4421 91 0813
www.waddensea-forum.org

Februari 2005

